



**Міністерство освіти і науки України
Державний вищий навчальний заклад
«Донбаський державний педагогічний університет»
Кафедра педагогіки вищої школи**

**Методичні вказівки до
вивчення навчальної дисципліни**

**«МЕТОДОЛОГІЯ
НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ»**

**для здобувачів третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти
спеціальності 011 – Освітні, педагогічні науки**

УДК 378.016:[001.8:37.015](072)

М 54

Рецензенти:

- Курінна С.М.** – доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри дошкільної освіти педагогічного факультету ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет»;
- Топольник Я.В.** – доктор педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри педагогіки вищої школи ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет».

М 54 Методичні вказівки до вивчення навчальної дисципліни «Методологія наукових досліджень» для здобувачів третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти / Уклад.: Е. А. Панасенко. Слов'янськ: ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет», 2021. 87 с.

Методичні вказівки укладено відповідно до освітньої програми «Освітні, педагогічні науки» та навчального плану підготовки здобувачів третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти за спеціальністю 011 – Освітні, педагогічні науки. Методичні вказівки створено з метою формування методологічної культури здобувачів вищої освіти щодо здійснення педагогічного дослідження та забезпечення поглибленої теоретичної та технологічної підготовки студентів до написання науково-дослідницьких робіт з урахуванням сучасних вимог до рівня і якості наукових досліджень.

Методичні вказівки адресовано аспірантам, науковим працівникам, вчителям-практикам, що займаються науково-педагогічними дослідженнями.

Друкується за рішенням Вченої ради

Державного вищого навчального закладу

«Донбаський державний педагогічний університет»

(протокол №1 від 30.08.2021 р.)

© ДДПУ, 2021

ЗМІСТ

Розділ 1. Силабус навчальної дисципліни «Методологія наукових досліджень»	3
Розділ 2. Робоча програма навчальної дисципліни «Методологія наукових досліджень»	12
Розділ 3. Інструктивно-методичні матеріали до практичних занять із навчальної дисципліни «Методологія наукових досліджень»	24
Розділ 4. Дидактичне забезпечення самостійної роботи із навчальної дисципліни «Методологія наукових досліджень»	36
Розділ 5. Контрольні питання із навчальної дисципліни «Методологія наукових досліджень»	38
Додатки.....	40

РОЗДІЛ 1
СИЛАБУС НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ
«МЕТОДОЛОГІЯ І МЕТОДИКА ПЕДАГОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ»

ОПИС НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ
МЕТОДОЛОГІЯ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Назва

Кількість кредитів	5
Рік підготовки, семестр	1 2
Компонент освітньої програми	обов'язковий
Викладач	Панасенко Е.А. – професор кафедри педагогіки вищої школи, доктор педагогічних наук, професор
Контактна інформація	ellinapanasenko@ukr.net
Консультації	Кожну п'ятницю місяця, 13.00. – 14.00.
Анотація навчальної дисципліни	<p><i>Об'єкт вивчення</i> – процес науково-дослідної діяльності у галузі освіти.</p> <p><i>Предмет вивчення</i> – методологія, методи та методика науково-педагогічних досліджень.</p> <p>Навчальна дисципліна спрямована на розвиток методологічної культури, цілісної системи наукових знань щодо організації і проведення досліджень в галузі освіти (дисциплінарних та міждисциплінарних).</p>
Опис навчальної дисципліни	<p><i>Мета навчальної дисципліни:</i> опанування здобувачами вищої освіти системою знань про методологічну базу дисертаційних досліджень, логіку, основні елементи, етапи, методи наукової та науково-педагогічної роботи; формування компетентностей щодо здійснення наукового дослідження та забезпечення поглибленої теоретичної та технологічної підготовки до написання науково-дослідницьких робіт з урахуванням сучасних вимог до рівня і якості наукових досліджень.</p> <p><i>Програмні компетентності:</i> <i>Загальні компетентності (ЗК)</i> ЗК-1 Здатність проектувати й здійснювати комплексні дослідження на засадах системного наукового світогляду, сформованих знань із філософії наукової діяльності та соціокультурних проблем.</p>

ЗК-2 Здатність до критичного аналізу й оцінки сучасних наукових досліджень, генерування нових ідей під час вирішення дослідницьких і практичних завдань, комплексних та інноваційних проблем.

ЗК-4 Готовність до створення та інтерпретації нових знань через наукове дослідження або інші передові вчення такої якості, що відповідають вимогам національного та міжнародного рівнів, до діяльності в інтернаціональних дослідницьких групах.

ЗК-7 Здатність генерувати нові ідеї (креативність) під час вирішення дослідницьких і практичних задач, у тому числі у міждисциплінарних галузях.

Спеціальні компетентності (ФК)

ФК-1 Здатність конструювати концепцію науково-педагогічного дослідження і розробляти методичні рекомендації щодо впровадження одержаних результатів дослідження у галузі 01 Освіта.

ФК-2 Готовність здійснювати освітню й науково-дослідницьку діяльність на основі гуманістичного світогляду і глибокого проникнення в суть педагогічних явищ і процесів із залученням широкого кола наукових джерел.

ФК-3 Здатність інтерпретувати результати педагогічного дослідження, оцінювати межі їх застосування, можливі ризики впровадження в освітньому й соціокультурному середовищі, розробляти напрями подальших досліджень.

ФК-4 Здатність цілісно розуміти історію і теорію педагогіки, екстраполювати їх досягнення на сучасну освітню й наукову практику й окреслювати перспективи розвитку.

ФК-7 Володіння системою педагогічних категорій і методів їх використання з метою розв'язання дослідницьких і практичних завдань навчання і виховання.

ФК-10 Здатність застосовувати знання про сучасні досягнення в освіті/педагогіці.

ФК-11 Здатність виділяти актуальні проблеми розвитку педагогіки та сучасної системи освіти, аналізувати та пропонувати оптимальні шляхи їх вирішення науковому товариству.

Ключові слова: наукове пізнання, метод, методологія, методологічний підхід, наукове дослідження, концепція дослідження, програма дослідження, дисертація, наукова стаття, тези, виступ, повідомлення, педагогічний експеримент, гіпотеза, академічна доброчесність.

	<p><i>Очікувані результати навчання:</i></p> <p>ПРН-1 Оперувати основними концепціями, теоріями, проблемами філософії й методології науки, змістом сучасних філософських дискусій з проблем розвитку суспільства та освіти.</p> <p>ПРН-2 Застосовувати основні наукові підходи і методи науково-дослідної діяльності; методи критичного аналізу й оцінки сучасних наукових досягнень під час розв'язування дослідницьких і практичних завдань, у тому числі в міждисциплінарних галузях.</p> <p>ПРН-4 Добирати методи науково-дослідної діяльності, методи генерування нових ідей під час розв'язання дослідницьких і практичних завдань у обраній та суміжних галузях; методи критичного аналізу й оцінки сучасних наукових досягнень.</p> <p>ПРН-8 Системно аналізувати та гнучко застосовувати у практичній педагогічній діяльності цікаві й перспективні освітні інновації, адаптуючи їх до можливостей і потреб конкретної аудиторії, а також використовувати широкі можливості інформаційних технологій.</p> <p>ПРН-9 Проводити аналіз основних світоглядних і методологічних проблем галузі та суміжних із нею наук; планувати професійну діяльність у сфері наукових досліджень.</p> <p>ПРН-11 Оперувати різними методами і засобами дослідницької діяльності педагога; володіти способами збору, систематизації та обробки інформації, інтерпретації отриманих результатів, вивчення та творче застосування педагогічної спадщини і досвіду роботи педагогів-новаторів, вміннями робити висновки.</p> <p>ПРН-13 Здійснювати критичний аналіз сучасної системи освіти; створювати умови конструктивної взаємодії з усіма суб'єктами освітньо-виховного процесу.</p> <p><i>Матеріали та ресурси:</i></p> <p>дистанційний курс «Методологія наукових досліджень» http://ddpu.edu.ua:9090/moodle/course/view.php?id=2295</p> <ul style="list-style-type: none"> ✓ мультимедійна апаратура, екран, проектор; ✓ бібліотечні фонди.
<p>Теми</p>	<p>Програма навчальної дисципліни містить такі теми:</p> <p>Тема 1. Наука й наукові дослідження в сучасному світі.</p> <p>Тема 2. Методологічні підходи та методи наукових педагогічних досліджень.</p> <p>Тема 3. Дисертаційні роботи та їх види.</p> <p>Тема 4. Технологія наукових педагогічних досліджень.</p> <p>Тема 5. Академічна доброчесність. Етичний кодекс ученого.</p> <p>Тема 6. Загальна методика виконання дисертаційного дослідження.</p> <p>Тема 7. Особливості експериментальних педагогічних дисертацій.</p> <p>Тема 8. Науково-педагогічний експеримент.</p>

	<p>Тема 9.Особливості історико-педагогічних дисертацій.</p> <p>Тема 10.Оформлення дисертаційної роботи.</p> <p>Тема 11.Апробація результатів дисертації. Робота над написанням наукових статей, монографій, наукових доповідей і повідомлень.</p> <p>Тема 12.Попередній розгляд дисертації та порядок її захисту.</p> <p>Тема 13.Етика науково-педагогічного дослідження.</p> <p>Тема 14.Психологія наукової діяльності.</p> <p>Тема 15.Дослідницькі принципи, методологічні засади наукового дослідження.</p> <p>Тема 16.Наукове мислення в організації та проведенні науково-педагогічного дослідження.</p> <p>Тема 17.Наукові колективи та школи. Особистість вченого.</p> <p>Тема 18.Цілісність наукового тексту. Технології організації та генерації ідей.</p> <p>Тема 19.Організація і методика роботи над дисертаційним дослідженням.</p>
Методичні поради для викладачів «Як навчати?»	<p><i>Методи навчання за джерелом передачі і сприймання інформації:</i> словесні, наочні, практичні.</p> <p><i>Методи навчання за характером логіки пізнання:</i> аналітичний, індуктивний, дедуктивний, традуктивний.</p> <p><i>Методи навчання за рівнем самостійності розумової діяльності:</i> проблемний, частково-пошуковий, дослідницький.</p> <p><i>Методи активні:</i> диспут, дискусія, мозкова атака, аналіз конкретних педагогічних ситуацій, рольові та ділові ігри, навчальні проекти, кейси, творчі завдання.</p>
Методичні поради для здобувачів «Як навчатися?»	<p><i>Види роботи здобувачів</i> (реферати, анотації, рецензії; презентації результатів виконаних завдань; доповіді; тези; наукові статті; плани-проспекти дисертацій, програми педагогічних експериментів).</p>
Оцінювання	<p><i>Види, методи та форми контролю.</i></p> <p><u>Види:</u> поточний контроль, підсумковий контроль, семестровий контроль (іспит).</p> <p><u>Методи:</u> перевірка самостійної роботи, усне опитування.</p> <p><u>Форми:</u> індивідуальна та фронтальна перевірка</p> <p>Оцінювання результатів навчання здобувачів вищої освіти з навчальної дисципліни «Методологія наукових досліджень» здійснюється під час проведення навчальних занять (лекції, практичні заняття) та самостійної роботи.</p> <p>Оцінювання під час проведення лекційних, практичних занять є складовою поточного контролю, який має на меті перевірку знань студентів з окремих тем та рівня їх підготовленості до виконання конкретної роботи.</p>

Об'єктами поточного контролю є:

- ✓ відвідування і робота на лекції – 1 бал;
- ✓ усна відповідь та виконання практичних завдань на занятті – 4 бали.

Відповідь на практичному занятті оцінюється за наступними критеріями:

4 бали – здобувач у повному обсязі опрацював програмний матеріал, основну і додаткову літературу, має глибокі й міцні знання, упевнено оперує набутими знаннями у вирішенні завдань, робить аргументовані висновки, може вільно висловлювати власні судження і переконувати інших, здатний презентувати власне розуміння питання.

3 бали – здобувач володіє навчальним матеріалом, формулює нескладні висновки, може узагальнювати набуті знання і частково застосовувати їх у вирішенні завдань, аргументація на достатньому рівні.

1-2 бали – здобувач вищої освіти загалом самостійно відтворює програмний матеріал, може дати стисло характеристику питання, але у викладеному матеріалі є істотні прогалини, є певні неточності як у відтворенні матеріалу, так і у висновках, аргументація низька, використання набутих знань у вирішенні завдань на низькому рівні.

Самостійна робота здобувачів вищої освіти оцінюється у 35 б.

Умовою допуску до складання іспиту є накопичення здобувачем протягом навчального семестру не менше 60 балів. Максимальна кількість балів – 100.

Здобувачі вищої освіти, які за поточним оцінюванням у семестрі мають результат навчання з дисципліни 60 балів і вище, можуть, за бажанням, бути:

- ✓ звільнені від складання іспиту й отримати в результаті оцінювання 60-80 балів, що відповідають кількості балів поточного оцінювання з навчальної дисципліни;
- ✓ звільнені від складання іспиту й отримати в результаті оцінювання 81-100 балів, що відповідають кількості балів поточного оцінювання з навчальної дисципліни, за відсутності пропусків занять з усіх предметів семестру без поважних причин (до 10%), але за обов'язкового надання в деканат виконаних самостійних завдань з відповідної дисципліни;
- ✓ допущені до складання іспиту.

Здобувач вищої освіти може підвищити оцінку, яку він отримав за результатами роботи в семестрі, під час складання іспиту в період сесії. Якщо здобувач вищої освіти на іспиті отримав оцінку нижчу,

ніж за результатами роботи в семестрі, у відомість обліку успішності виставляється підсумкова оцінка за результатами роботи в семестрі. Іспит проводиться у письмовій формі.

Розподіл балів із дисципліни

Розподіл балів, що присвоюється здобувачам, із розподілом за темами за результатами поточного контролю

Тема	Лекції		Практичні заняття		Самостійна робота	
	Денна форма	Заочна форма	Денна форма	Заочна форма	Денна форма	Заочна форма
Т 1	1	1	-	-	-	-
Т 2	1	1	-	-	-	-
Т 3	1	1	-	-	-	-
Т 4	1	1	-	-	-	-
Т 5	1	1	-	-	-	-
Т 6	-	-	12	12	-	-
Т 7	-	-	8	8	-	-
Т 8	-	-	8	8	-	-
Т 9	-	-	8	8	-	-
Т 10	-	-	4	4	-	-
Т 11	-	-	12	12	-	-
Т 12	-	-	4	4	-	-
Т 13	-	-	4	4	-	-
Т 14	-	-	-	-	5,5	5,5
Т 15	-	-	-	-	6	6
Т 16	-	-	-	-	5,5	5,5
Т 17	-	-	-	-	6	6
Т 18	-	-	-	-	6	6
Т 19	-	-	-	-	6	6
Ра- зом	5	5	60	60	35	35

Оцінювання на іспиті відбувається за такими критеріями. Здобувач вищої освіти отримує оцінку:

Відмінно (90-100 б.) – здобувач вищої освіти демонструє концептуальні та методологічні знання з дисципліни; критично оцінює концепції і теорії; демонструє знання різноманітних підходів до вирішення проблеми організації інформаційного пошуку, самостійного відбору і якісної обробки наукової інформації та емпіричних даних; вміє писати тези, наукові статті; демонструє вміння започатковувати, планувати, реалізовувати та коригувати послідовний процес ґрунтовного наукового дослідження з дотриманням належної академічної доброчесності, здійснювати критичний аналіз, оцінку і синтез нових та комплексних ідей. За час навчання виявив вміння вільно спілкуватися з питань, що стосуються

сфери наукових знань, самостійно вирішувати поставлені завдання, активно включатись в дискусії, відстоювати власну позицію в питаннях та рішеннях, що розглядаються, високий ступінь самостійності, академічної та професійної доброчесності.

Добре (75-89 б.) – здобувач вищої освіти припускається певних логічних помилок в аргументації власної позиції щодо розуміння концептуальних та методологічних знань з дисципліни; оцінює концепції і теорії; демонструє знання різноманітних підходів до вирішення проблеми організації інформаційного пошуку, самостійного відбору і якісної обробки наукової інформації та емпіричних даних; вміє писати тези, наукові статті; вміє започатковувати, планувати, реалізовувати та коригувати послідовний процес ґрунтовного наукового дослідження з дотриманням належної академічної доброчесності, здійснювати аналіз, оцінку і синтез нових та комплексних ідей. За час навчання виявив вміння спілкуватися з питань, що стосуються сфери наукових знань, надавати вичерпні пояснення, переважно самостійно вирішувати поставлені завдання, включатись в дискусії, висловлювати власну позицію в питаннях та рішеннях, що розглядаються, самостійно виправляти допущені помилки, кількість яких є незначною, діяти з академічною та професійною доброчесністю.

Задовільно (60-74 б.) – здобувач вищої освіти припускається істотних логічних помилок в аргументації власної позиції щодо розуміння концептуальних та методологічних знань з дисципліни; є упущення і неточності під час оцінювання концепцій і теорій; демонструє низький рівень сформованості вміння писати тези, наукові статті; має ускладнення у започаткуванні, плануванні, реалізації та коригуванні послідовного процесу ґрунтовного наукового дослідження. За час навчання досить формально ставився до вирішення поставлених завдань, участі у дискусіях, презентації власної позиції в питаннях та рішеннях, що розглядаються; може вирішувати подібні завдання тим, що розглядалися з викладачем, але допускає значну кількість неточностей і грубих помилок, які може усувати з допомогою викладача, діє з академічною та професійною доброчесністю.

Незадовільно (26-59 б.) – здобувач вищої освіти не здатний продемонструвати розуміння основних понять навчальної дисципліни; демонструє низький рівень сформованості вміння писати тези, наукові статті; не демонструє будь-яких знань або розуміння основних питань дисципліни; демонструє фундаментальне нерозуміння предмета та відсутність активності у проведенні наукового дослідження.

Політика щодо дедлайнів та перескладань, академічної

доброчесності, відвідування: Perezдача та повторне вивчення дисципліни здійснюється відповідно до Положення про організацію освітнього процесу в ДДПУ (<http://www.slavdpu.dn.ua/images/stories/news/normativ/025.pdf>)

Усі завдання, передбачені програмою, мають бути виконані у встановлені терміни. Якщо здобувач вищої освіти був відсутній на заняттях з будь-якої причини, він відпрацьовує навчальні питання та завдання в часи самостійної підготовки та у встановлені викладачем терміни обов'язково звітує про опанування навчального матеріалу.

Дотримання академічної доброчесності.

Під час навчання учасники освітнього процесу зобов'язані дотримуватися академічної доброчесності: етичних принципів та визначених законом правил, якими мають керуватися учасники освітнього процесу під час навчання, викладання та провадження наукової (творчої) діяльності з метою забезпечення довіри до результатів навчання та/або наукових (творчих) досягнень.

Дотримання академічної доброчесності науково-педагогічними працівниками передбачає:

- ✓ посилення на джерела інформації у разі використання ідей, тверджень, відомостей;
- ✓ дотримання норм законодавства про авторське право;
- ✓ надання достовірної інформації про результати досліджень та власну педагогічну (науково-педагогічну, творчу) діяльність;
- ✓ контроль за дотриманням академічної доброчесності здобувачами освіти.

Дотримання академічної доброчесності здобувачами освіти передбачає:

- ✓ самостійне виконання навчальних завдань, завдань поточного та підсумкового контролю результатів навчання (для осіб з особливим освітніми потребами ця вимога застосовується з урахуванням їх індивідуальних потреб і можливостей);
- ✓ посилення на джерела інформації у разі використання ідей, тверджень, відомостей;
- ✓ дотримання норм законодавства про авторське право;
- ✓ надання достовірної інформації про результати власної навчальної (наукової, творчої) діяльності.

За порушення академічної доброчесності учасники освітнього процесу закладу вищої освіти можуть бути притягнені до такої академічної відповідальності.

Нормативно-правове забезпечення: Положення про академічну доброчесність педагогічних, науково-педагогічних працівників та здобувачів у "ДДПУ"

<http://www.slavdpu.dn.ua/images/stories/news/normativ/012.pdf>

<p>Переваги вивчення навчальної дисципліни «Бонус вивчення»</p>	<p>Переваги вивчення навчальної дисципліни: Вивчення дисципліни дає можливість:</p> <ul style="list-style-type: none"> ✓ опанувати концептуальними, методологічними, методичними знаннями науково-педагогічного дослідження; ✓ формувати здатності логічно будувати структуру науково-педагогічного дослідження, застосовувати відповідні методологічні підходи, принципи та методи його реалізації, ✓ здійснювати кількісно-якісне інтерпретування здобутих результатів; ✓ формувати вміння прогнозувати наукову діяльність, моделювати освітні явища і процеси, аналізувати тенденції їх розвитку; ✓ формувати творче, критичне, професійно-педагогічне мислення і діяльність за рахунок виконаних індивідуальних теоретичних і практичних завдань (проектів), які дозволяють моделювати дії щодо обґрунтування наукових пропозицій щодо логіки, структури педагогічного дослідження, методичного інструментарію; ✓ формувати вміння аналізувати міждисциплінарні явища й процеси; ✓ об'єктивно оцінювати сучасні наукові судження, генерувати оригінальні теоретичні конструкції, гіпотези; формувати вміння обробляти та аналізувати інформацію з різних джерел, використовувати інформаційні та комунікаційні технології у дослідницькій діяльності; ✓ сприяти визначенню шляхів безперервного професійного саморозвитку та самовдосконалення.
--	---

РОЗДІЛ 2
РОБОЧА ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ
«МЕТОДОЛОГІЯ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ»

Опис навчальної дисципліни

Найменування показників	Характеристика навчальної дисципліни	
	денна форма навчання	заочна форма навчання
Кількість кредитів – 5	Обов’язкова	
Загальна кількість годин – 150	Рік підготовки:	
	1-й	1-й
	Семестр	
	2-й	2-й
Тижневих годин для денної форми навчання: контактних – 3; самостійної роботи студента – 8,5	Лекції	
	10 год.	10 год.
	Практичні	
	30 год.	30 год.
	Самостійна робота	
	110 год.	110 год.
Вид контролю: 2-й семестр – іспит		

Метою вивчення навчальної дисципліни «Методологія наукових досліджень» є опанування здобувачами вищої освіти системою знань про методологічну базу дисертаційних досліджень, логіку, основні елементи, етапи, методи наукової та науково-педагогічної роботи; формування компетентностей щодо здійснення наукового дослідження та забезпечення поглибленої теоретичної та технологічної підготовки до написання науково-дослідницьких робіт з урахуванням сучасних вимог до рівня і якості наукових досліджень.

МАТРИЦЯ

компетентностей, програмних результатів навчання, методів навчання, методів контролю з навчальної дисципліни «Методологія наукових досліджень»

Компетентності, які формуються (шифр відповідно до освітньої програми)	Програмні результати навчання (шифр відповідно до освітньої програми)	Методи навчання	Методи контролю
<p>ЗК-1 Здатність проектувати й здійснювати комплексні дослідження на засадах системного наукового світогляду, сформованих знань із філософії наукової діяльності та соціокультурних проблем.</p> <p>ЗК-2 Здатність до критичного аналізу й оцінки сучасних наукових досліджень, генерування нових ідей під час вирішення дослідницьких і практичних завдань, комплексних та інноваційних проблем.</p> <p>ЗК-4 Готовність до створення та інтерпретації нових знань через наукове дослідження або інші передові вчення такої якості, що відповідають вимогам національного та міжнародного рівнів, до діяльності в</p>	<p>ПРН-1 Оперувати основними концепціями, теоріями, проблемами філософії й методології науки, змістом сучасних філософських дискусій з проблем розвитку суспільства та освіти.</p> <p>ПРН-2 Застосовувати основні наукові підходи і методи науково-дослідної діяльності; методи критичного аналізу й оцінки сучасних наукових досягнень під час розв'язування дослідницьких і практичних завдань, у тому числі в міждисциплінарних галузях.</p> <p>ПРН-4 Добирати методи науково-дослідної</p>	<p>Поєднання традиційних, активних та інтерактивних методів навчання з використанням інноваційних технологій:</p> <ul style="list-style-type: none"> - словесні методи: лекція (проблемна, лекція-дискусія, лекція-консультація, круглий стіл, лекція-провокація, мультимедійна тощо), пояснювально-ілюстративні, репродуктивні, бесіда, диспут, дискусія, дебати; - наочні методи: спостереження, демонстрація, ілюстрація; - практичні методи: обробка довідкової інформації, тезування, рецензування, складання реферату, тез, наукових статей, плану-проспекту наукового дослідження, зокрема з використання інформаційно-комунікаційних засобів навчання (робота із 	<p>Спостереження за навчальною діяльністю здобувачів, усне, письмове опитування, тестовий контроль, взаємоконтроль (взаємо-оцінювання),самоконтроль (рефлексія, само-оцінювання) оцінювання самостійної роботи (реферати, плани-проспекти наукових досліджень, наукове повідомлення, доповідь,</p>

<p>інтернаціональних дослідницьких групах.</p> <p>ЗК-7 Здатність генерувати нові ідеї (креативність) під час вирішення дослідницьких і практичних задач, у тому числі у міждисциплінарних галузях.</p> <p>ФК-1 Здатність конструювати концепцію науково-педагогічного дослідження і розробляти методичні рекомендації щодо впровадження одержаних результатів дослідження у галузі 01 Освіта.</p> <p>ФК-2 Готовність здійснювати освітню й науково-дослідницьку діяльність на основі гуманістичного світогляду і глибокого проникнення в суть педагогічних явищ і процесів із залученням широкого кола наукових джерел.</p> <p>ФК-3 Здатність інтерпретувати результати педагогічного дослідження, оцінювати межі їх застосування, можливі ризики впровадження в освітньому й соціокультурному середовищі,</p>	<p>діяльності, методи генерування нових ідей під час розв'язання дослідницьких і практичних завдань у обраній та суміжних галузях; методи критичного аналізу й оцінки сучасних наукових досягнень.</p> <p>ПРН-8 Системно аналізувати та гнучко застосовувати у практичній педагогічній діяльності цікаві й перспективні освітні інновації, адаптуючи їх до можливостей і потреб конкретної аудиторії, а також використовувати широкі можливості інформаційних технологій.</p> <p>ПРН-9 Проводити аналіз основних світоглядних і методологічних проблем галузі та суміжних із нею наук; планувати професійну діяльність у сфері наукових досліджень.</p> <p>ПРН-11 Оперувати різними</p>	<p>друкованими та електронними інформаційними ресурсами, виконання індивідуальних завдань, тестування);</p> <p>- робота з навчально-методичною літературою (конспектування, анотування, рецензування, написання тез, статей);</p> <p>- відеометод у сполученні з новітніми інформаційними технологіями та комп'ютерними засобами навчання: дистанційні, мультимедійні, веб-орієнтовані, гейміфіковані;</p> <p>- активні методи навчання: метод проєктів, кейс метод, мозкова атака;</p> <p>- інтерактивні методи навчання: технології фасилітативного навчання, методи активізації творчої діяльності, ділові та рольові ігри.</p>	<p>мультимедійна презентація, наукова стаття, тези), іспит.</p>
--	---	--	---

<p>розробляти напрями подальших досліджень.</p> <p>ФК-4 Здатність цілісно розуміти історію і теорію педагогіки, екстраполювати їх досягнення на сучасну освітню й наукову практику й окреслювати перспективи розвитку.</p> <p>ФК-7 Володіння системою педагогічних категорій і методів їх використання з метою розв'язання дослідницьких і практичних завдань навчання і виховання.</p> <p>ФК-10 Здатність застосовувати знання про сучасні досягнення в освіті/педагогіці.</p> <p>ФК-11 Здатність виділяти актуальні проблеми розвитку педагогіки та сучасної системи освіти, аналізувати та пропонувати оптимальні шляхи їх вирішення науковому товариству.</p>	<p>методами і засобами дослідницької діяльності педагога; володіти способами збору, систематизації та обробки інформації, інтерпретації отриманих результатів, вивчення та творче застосування педагогічної спадщини і досвіду роботи педагогів-новаторів, вміннями робити висновки.</p> <p>ПРН-13 Здійснювати критичний аналіз сучасної системи освіти; створювати умови конструктивної взаємодії з усіма суб'єктами освітньо-виховного процесу.</p>		
---	---	--	--

3. Структура навчальної дисципліни

Назви тем	Кількість годин									
	Денна форма					Заочна форма				
	усього	зокрема				Усього	зокрема			
л		пр	лаб	с.р.	л		пр	лаб	с.р.	
Тема 1. Наука й наукові дослідження в сучасному світі.	2	2	-	-	-	2	2	-	-	-
Тема 2. Методологічні підходи та методи наукових педагогічних досліджень.	2	2	-	-	-	2	2	-	-	-
Тема 3. Дисертаційні роботи та їх види.	2	2	-	-	-	2	2	-	-	-
Тема 4. Технологія наукових педагогічних досліджень.	2	2	-	-	-	4	4	-	-	-
Тема 5. Академічна доброчесність. Етичний кодекс ученого.	2	2	-	-	-					
Тема 6. Загальна методика виконання дисертаційного дослідження.	6	-	6	-	-	6	-	6	-	-
Тема 7. Особливості експериментальних педагогічних дисертацій.	4	-	4	-	-					
Тема 8. Науково-педагогічний експеримент.	4	-	4	-	-	4	-	4	-	-
Тема 9. Особливості історико-педагогічних дисертацій.	4	-	4	-	-					
Тема 10. Оформлення дисертаційної роботи.	2	-	2	-	-	2	-	2	-	-
Тема 11. Апробація результатів дисертації. Робота над написанням наукових статей,	6	-	6	-	-	6	-	6	-	-

монографій, наукових доповідей і повідомлень.										
Тема 12. Попередній розгляд дисертації та порядок її захисту.	2	-	2	-	-	2	-	2	-	-
Тема 13. Етика науково- педагогічного дослідження.	2	-	2	-	-	2	-	2	-	-
Тема 14. Психологія наукової діяльності.	15	-	-	-	15	15	-	-	-	15
Тема 15. Дослідницькі принципи, методологічні засади наукового дослідження.	20	-	-	-	20	20	-	-	-	20
Тема 16. Наукове мислення в організації та проведенні науково- педагогічного дослідження.	15	-	-	-	15	15	-	-	-	15
Тема 17. Наукові колективи та школи. Особистість вченого.	20	-	-	-	20					
Тема 18. Цілісність наукового тексту. Технології організації та генерації ідей.	20	-	-	-	20	2	2	-	-	-
Тема 19. Організація і методика роботи над дисертаційним дослідженням.	20	-	-	-	20	10	-	-	-	10
Усього годин	150	10	30	-	110	150	10	30	-	110

4. Програма навчальної дисципліни

4.1. Теми лекцій

№ п/п	Тема лекційного заняття	Кількість годин	
		ДФН	ЗФН
1.	Наука й наукові дослідження в сучасному світі.	2	2

2.	Методологічні підходи та методи наукових педагогічних досліджень.	2	2
3.	Дисертаційні роботи та їх види.	2	2
4.	Технологія наукових педагогічних досліджень.	2	2
5.	Академічна доброчесність. Етичний кодекс ученого.	2	2
	Разом	10	10

4.2. Теми практичних занять

№ п/п	Тема практичного заняття	Кількість годин	
		ДФН	ЗФН
1.	Загальна методика виконання дисертаційного дослідження.	6	6
2.	Особливості експериментальних педагогічних дисертацій.	4	4
3.	Науково-педагогічний експеримент.	4	4
4.	Особливості історико-педагогічних дисертацій.	4	4
5.	Оформлення дисертаційної роботи.	2	2
6.	Апробація результатів дисертації. Робота над написанням наукових статей, монографій, наукових доповідей і повідомлень.	6	6
7.	Попередній розгляд дисертації та порядок її захисту.	2	2
8.	Етика науково-педагогічного дослідження.	2	2
	Разом	30	30

4.3. Самостійна робота

№ п/п	Тема	Кількість годин	
		ДФН	ЗФН
1.	Психологія наукової діяльності.	15	15
2.	Дослідницькі принципи, методологічні засади наукового дослідження.	20	20
3.	Наукове мислення в організації та проведенні науково-педагогічного дослідження.	15	15
4.	Наукові колективи та школи. Особистість вченого.	20	20
5.	Цілісність наукового тексту. Технології організації та генерації ідей.	20	20
6.	Організація і методика роботи над дисертаційним дослідженням.	20	20
	Разом	110	110

5. Критерії оцінювання результатів навчання

Шкала оцінювання результатів навчання здобувачів вищої освіти

За накопичувальною 100 – бальною шкалою	За національною шкалою	
	<i>для іспитів, звітів з практики, курсових робіт</i>	<i>для заліків</i>
90 – 100 балів	відмінно	зараховано
89 – 75 балів	добре	
60 – 74 балів	задовільно	
26 – 59 балів	незадовільно	не зараховано
0 – 25 балів	неприйнятно	

6. Засоби діагностики результатів навчання

Засобами оцінювання та методами демонстрування результатів навчання є: завдання для вхідного, поточного та підсумкового контролю, взаємоконтролю (взаємооцінювання), самоконтролю (рефлексія, самооцінювання), тестового контролю, усного, письмового опитування, оцінювання самостійної роботи (наукове повідомлення, доповідь, реферат, тези, наукова стаття, есе, творче завдання, науковий проєкт, кейс, план-проспект наукового дослідження, мультимедійна презентація), семестровий іспит.

Питання до іспиту

1. Виникнення та еволюція науки.
2. Теоретичні та методологічні принципи науки.
3. Види та ознаки наукового дослідження.
4. Особливості науково-педагогічного дослідження.
5. Головні критерії ефективності та вимоги до науково-педагогічного дослідження.
6. Поняття академічної доброчесності. Види порушень академічної доброчесності.
7. Складові академічної доброчесності у закладах вищої освіти. Нормативно-правове забезпечення впровадження принципів академічної доброчесності у ЗВО України.
8. Етика науково-педагогічного дослідження. Етичний кодекс ученого.
9. Методологія як теорія та як сукупність методів дослідження.
10. Програма та методика дослідження.
11. Методи емпіричного дослідження.
12. Методи теоретичного дослідження.
13. Загальнонаукові методи дослідження.
14. Етика педагогічного дослідження.

- 15.Методологічні підходи у вивченні педагогічних явищ (системний підхід; синергетичний підхід).
- 16.Методологічні підходи у вивченні педагогічних явищ (цілісний підхід; особистісний підхід; індивідуальний підхід).
- 17.Методологічні підходи у вивченні педагогічних явищ (діяльнісний підхід; полісуб'єктний (діалогічний) підхід; культурологічний підхід).
- 18.Методологічні підходи у вивченні педагогічних явищ (етнопедагогічний підхід; антропологічний підхід; контекстний підхід).
- 19.Дисертаційні роботи та їх види.
- 20.Загальна методика виконання дисертаційного дослідження.
- 21.Загальна характеристика процесів наукового дослідження.
- 22.Етапи виконання науково-дослідної роботи. Термінологічно-категоріальний апарат дослідження.
- 23.Бібліографічний апарат наукових досліджень. Пошук інформації у процесі наукової роботи. Електронний пошук наукової інформації.
- 24.Аналіз стану досліджуваної проблеми. Вибір теми дослідження.
- 25.Гіпотеза дослідження.
- 26.Концепція науково-педагогічного дослідження.
- 27.Програма науково-педагогічного дослідження.
- 28.Види теоретичних методів дослідження та їх характеристика: індукція та дедукція, аналіз і синтез, порівняння і класифікація, абстрагування та конкретизація. Поняття про модель та моделювання.
- 29.Анкетування як один із основних емпіричних методів дослідження у педагогіці. Специфіка та види анкетного опитування. Переваги та недоліки анкетування при проведенні науково-педагогічного дослідження.
- 30.Основні емпіричні методи науково-педагогічного дослідження: бесіда, експертна оцінка, інтерв'ю, тестування.
- 31.Особливості проведення педагогічного спостереження.
- 32.Сутність педагогічного експерименту. Види педагогічного експерименту (констатувальний, формувальний, контролюючий, природний, лабораторний).
- 33.Планування експерименту (постановка завдань, вибір необхідного числа експериментальних факторів, методика формування експериментального і контрольного масивів, визначення тривалості, фіксування даних).
- 34.Програма педагогічного експерименту.
- 35.Застосування методів математичної статистики у науково-педагогічному дослідженні.
- 36.Зміст обґрунтування науково-дослідної роботи. Схема обґрунтування: анотація, опис проекту (план реалізації проекту, ресурси, необхідні для реалізації проекту, результати реалізації проекту), бюджет.
- 37.Методи зведення й обробки результатів експериментальних досліджень: графічні, табличні. Оформлення таблиці та її розміщення у

- науковій праці. Оформлення графічних залежностей у вигляді графіків та діаграм.
38. Оформлення дисертаційної роботи.
 39. Попередній розгляд дисертації та порядок її захисту.
 40. Попередній розгляд дисертації та порядок її захисту.
 41. Психологія наукової діяльності.
 42. Наукове мислення в організації та проведенні науково-педагогічного дослідження.
 43. Наукові колективи та школи.
 44. Особистість вченого-дослідника.
 45. Цілісність наукового тексту.
 46. Технології організації та генерації ідей.
 47. Види наукових публікацій: наукова монографія.
 48. Види наукових публікацій: наукова стаття.
 49. Види наукових публікацій: тези наукової доповіді (повідомлення).
 50. Види наукових публікацій: наукова доповідь (повідомлення).

7. Рекомендована література

Основна

1. Академічна доброчесність: проблеми дотримання та пріоритети поширення серед молодих вчених: кол. моногр. / за заг. ред. Н.Г. Сорокіної, А.Є. Артюхова, І.О. Дегтярьової. Дніпро: ДРІДУ НАДУ, 2017. 169 с.
2. Вихрущ В. О. Основи наукових досліджень у галузі педагогіки: підручник / В. О. Вихрущ, Ю. М. Козловський, Л. І. Ковальчук. Тернопіль: Крок, 2017. 340 с.
3. Вихрущ В. О., Козловський Ю. М. Методологія та методика наукового дослідження: підручник. Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2020. 336 с.
4. Методичні вказівки до вивчення навчальної дисципліни «Методологія і методика педагогічних досліджень» для здобувачів другого (магістерського) рівня вищої освіти / Уклад.: Е.А. Панасенко. Слов'янськ: ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет», 2021. 71 с.
5. Хриков Є.М. Методологія педагогічного дослідження. Х.: ФОП Панов А. М., 2017. 237 с.

Допоміжна

1. Козловський Ю. М. Методика науково-педагогічного дослідження: навч. посібник. Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2018. 192 с.
2. Ярощук Лілія Основи наукових досліджень: навч. посіб. 2-ге вид., оновл. Saarbrücken–Riga: LAP LAMBERT Academic Publishing, 2019. 162 с.

8. Інформаційні ресурси

1. Google Scholar або Google Академія: пошукова система і некомерційна бібліометрична база даних, що індексує наукові публікації та наводить дані про їх цитування. URL: <https://scholar.google.com.ua/2>.
2. Єдине освітнє інформаційне вікно України. URL: <http://www.osvita.com>
3. Загально- і конкретно-наукова методологія педагогіки [Електронний ресурс]. URL: http://pidruchniki.com/17390919/pedagogika/pedagogichni_tsinnosti
4. Законодавство України. URL: <http://www.rada.kiev.ua>; <http://www.nau.kiev.ua>; <http://www.ukrpravo.kiev.com>; <http://www.liga.kiev.ua>.
5. Логіка і методика науково-педагогічних досліджень. URL: http://pidruchniki.com/1082030235381/pedagogika/logika_metodika_naukovo-pedagogichnih_doslidzhen#741
6. Методика науково-педагогічного дослідження. URL: http://firstedu.com.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=57:2011-01-06-11-21-16&catid=20:2011-01-03-11-20-33&Itemid=13
7. Методологія і методи педагогічних досліджень. URL: http://pidruchniki.com/19120621/pedagogika/metodologiya_metodi_pedagogichnih_doslidzhen
8. Методологія педагогіки. URL: http://pidruchniki.ws/1878100834951/pedagogika/metodologiya_pedagogiki
9. Методологія педагогічного дослідження. URL: <http://studentam.net.ua/content/view/3523/97/>
10. Методологія, методи, логіка наукових досліджень. URL: http://pidruchniki.com/1056112760990/dokumentoznavstvo/metodologiya_metodi_logika_naukovih_doslidzhen#172
11. Науменко О. М. Методика організації наукових досліджень в умовах запровадження комп'ютерно орієнтованих засобів навчання : методичні рекомендації // Інформаційні технології і засоби навчання. 2010. №6 (20). URL: <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/ITZN/em20/content/10nomsof.htm>
12. Національна бібліотека України ім. В.І. Вернадського. URL: <http://www.nbu.gov.ua>.
13. Національна парламентська бібліотека України. URL: <http://www.nplu.kiev.ua8>.
14. Освіта України. URL: <http://osvita-ukrainy.com.ua>
15. Портал полегшення процедури оформлення наукових джерел відповідно до вимог Вищої атестаційної комісії (ВАК) України та проходження нормоконтролю при написанні публікацій, курсових, дипломних, дисертацій та інших наукових робіт. URL: www.vak.org.ua
16. Сайт Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В.О. Сухомлинського. URL: <http://www.dnpb.gov.ua>

17. Суть нової методології педагогіки. URL:
http://pidruchniki.com/11431213/pedagogika/sut_novoyi_metodologiyi_pedagogiki#49

18. Харківська державна наукова бібліотека ім. Короленка. URL:
<http://korolenko.kharkov.com>

7. Посилання на дистанційний курс

Дистанційний курс «Методологія наукових досліджень». URL:
<http://ddpu.edu.ua:9090/moodle/course/view.php?id=2295>

РОЗДІЛ 3
ІНСТРУКТИВНО-МЕТОДИЧНІ МАТЕРІАЛИ ДО ПРАКТИЧНИХ
ЗАНЯТЬ З НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ
«МЕТОДОЛОГІЯ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ»

Практичне заняття № 1-3

Тема: Загальна методика виконання дисертаційного дослідження.

Мета: закріпити уявлення про методологічні підходи, методи, основні етапи виконання та методіку науково-дослідної роботи; навчити правильно формулювати тему дослідження, визначати об'єкт, предмет, мету, завдання та гіпотезу дослідження.

Обсяг навчального часу: 6 год

Обладнання: конспекти лекцій, підручники, навчальні посібники, презентації.

План заняття:

1. Характеристика наукового дослідження
2. Наукові підходи в педагогічних дослідженнях
3. Система методів науково-педагогічних досліджень
4. Етапи виконання науково-дослідної роботи.
5. Термінологічно-категоріальний апарат дослідження.
6. Науковий напрям, проблема, тема та актуальність дослідження.
7. Суперечності у науково-педагогічних дослідженнях.
8. Концепція науково-педагогічного дослідження.
9. Об'єкт і предмет науково-педагогічного дослідження
10. Мета і завдання науково-педагогічного дослідження
11. Гіпотеза дослідження.
12. Порядок здійснення наукового дослідження.
13. Поняття, функції та структура програми дослідження.
14. Послідовність та етапи виконання наукових досліджень.
15. Пошук, накопичення та опрацювання наукової інформації.

Література

1. Методологічні засади педагогічного дослідження: монографія / авт. кол.: Є.М. Хриков, О. В. Адаменко, В. С. Курило та ін.; за заг. ред. В.С.Курила, Є.М. Хрикова; Держ. закл. „Луган. нац. ун-ті мені Тараса Шевченка”. Луганськ : Вид- во ДЗ„ЛНУ імені Тараса Шевченка”, 2013. 248 с.
2. Методологія наукової діяльності: навчальний посібник / Д. В.Чернілевський, О. Є. Антонова, Л. В. Барановська та ін. ; за ред. проф. Д. В. Чернілевського. Вінниця : Вид-во АМСКП, 2010. 484 с.
3. Методологія, методика і методи організації науково-педагогічних досліджень // Методологія наукової діяльності: навч. посіб.,переробл. / Д.В.Чернілевський, М.І. Томчук, О.А. Дубасенюк, О.Є. Антонова, В.П.Захарченко, О.В. Вознюк, Н.З Сіранчук / за ред. Д.В. Чернілевського, Вінниця: Нілан-ЛТД, 2012. 364 с.

4. Науково-педагогічне дослідження: навчальний посібник для магістрантів / Укладачі: Н.Н. Чайченко, О.М. Семенов, Л.М.Артюшкіна, О.М. Рудь. Суми: СОІППО, 2015. 190 с.
5. Сисоєва С. О., Кристопчук Т. Є. Методологія науково-педагогічних досліджень: підручник. Рівне: Волинські обереги, 2013. 360 с.
6. Староста В.І., Товканець Г.В. Методологія та методи науково-педагогічних досліджень: навчально-методичний посібник. Мукачево: МДУ, 2015. 64 с.
7. Тверезівська Н. Т., Сидоренко В. К. Методологія педагогічного дослідження: навчальний посібник. Київ: Центр учбової літератури, 2013. 440 с.
8. Хриков Є.М. Методологія педагогічного дослідження / Є.М.Хриков. Х. : ФОП Панов А. М., 2017. 237 с.

Основні завдання для засвоєння навчального матеріалу та поточного контролю:

1. Заповнити таблицю

Методологічні підходи у науково-педагогічному дослідженні

№ п/п	Назва методологічного підходу	Характеристика методологічного підходу

2. Проаналізувати можливості використання системного, синергетичного, аксіологічного, гуманістичного, компетентнісного, деонтологічного, технологічного, середовищного, герменевтичного підходів у Вашому дисертаційному дослідженні.
3. Розробити презентацію на тему «Класифікація методів науково-педагогічного дослідження».
4. Підготувати глосарій термінів власного науково-педагогічного дослідження.
5. Розробити план власного дисертаційного дослідження.
6. Написати вступ власного дисертаційного дослідження.

Питання для самоконтролю.

1. Назвіть загальнонаукові методологічні підходи.
2. Назвіть конкретно-педагогічні методологічні підходи.
3. Схарактеризуйте методи науково-педагогічного дослідження.
4. Назвіть основні етапи педагогічного дослідження?
5. Дайте визначенню поняття «структура дисертації», «програма дослідження».
6. Назвіть основні функції програми дослідження.
7. Як визначити мету наукового дослідження?
8. Що є предметом та об'єктом дослідження?

9. Назвіть види гіпотез.

10. Розкрийте особливості пошуку, накопичення та опрацювання наукової інформації.

Практичне заняття № 4-5

Тема: Особливості експериментальних педагогічних дисертацій.

Мета: сформувати уявлення про специфіку дисертацій експериментального характеру; ознайомити здобувачів вищої освіти із сучасними технологіями організації, підготовки, здійснення та написання наукових досліджень з експериментом.

Обсяг навчального часу: 4 год

Обладнання: конспекти лекцій, підручники, навчальні посібники, презентації.

План заняття:

1. Загальна характеристика експериментальних науково-педагогічних досліджень.
2. Структура експериментальних науково-педагогічних досліджень.
3. Особливості підготовки та написання теоретичних засад експериментальних науково-педагогічних досліджень.
4. Організація праці при проведенні експериментальних науково-педагогічних досліджень.

Література

1. Методологічні засади педагогічного дослідження: монографія / авт. кол.: Є.М. Хриков, О. В. Адаменко, В. С. Курило та ін.; за заг. ред. В.С.Курила, Є.М. Хрикова; Держ. закл. „Луган. нац. ун-ті мені Тараса Шевченка”. Луганськ : Вид- во ДЗ„ЛНУ імені Тараса Шевченка”, 2013. 248 с.
2. Методологія наукової діяльності: навчальний посібник / Д. В.Чернілевський, О. Є. Антонова, Л. В. Барановська та ін. ; за ред. проф. Д. В. Чернілевського. Вінниця : Вид-во АМСКП, 2010. 484 с.
3. Методологія, методика і методи організації науково-педагогічних досліджень // Методологія наукової діяльності: навч. посіб.,переробл. / Д.В.Чернілевський, М.І. Томчук, О.А. Дубасенюк, О.Є. Антонова, В.П.Захарченко, О.В. Вознюк, Н.З Сіранчук / за ред. Д.В. Чернілевського, Вінниця: Нілан-ЛТД, 2012. 364 с.
4. Науково-педагогічне дослідження: навчальний посібник для магістрантів / Укладачі: Н.Н. Чайченко, О.М. Семенов, Л.М.Артюшкіна, О.М. Рудь. Суми: СОІППО, 2015. 190 с.
5. Сисоєва С. О., Кристопчук Т. Є. Методологія науково-педагогічних досліджень: підручник. Рівне: Волинські обереги, 2013. 360 с.
6. Староста В.І., Товканець Г.В. Методологія та методи науково-педагогічних досліджень: навчально-методичний посібник. Мукачево: МДУ, 2015. 64 с.

7. Тверезівська Н. Т., Сидоренко В. К. *Методологія педагогічного дослідження: навчальний посібник*. Київ: Центр учбової літератури, 2013. 440 с.
8. Хриков Є.М. *Методологія педагогічного дослідження* / Є.М.Хриков. Х. : ФОП Панов А. М., 2017. 237 с.

Основні завдання для засвоєння навчального матеріалу та поточного контролю:

1. Підготувати анотацію двох дисертацій експериментальних науково-педагогічних досліджень.
2. Підготувати презентацію різних структур експериментальних науково-педагогічних досліджень (2-3).
3. Написати план параграфу теоретичного розділу власного дисертаційного дослідження.
4. Укласти схему «Організація праці при проведенні експериментальних науково-педагогічних досліджень».

Питання для самоконтролю.

1. Схарактеризуйте експериментальне науково-педагогічне дослідження.
2. Які є особливості структури експериментальних науково-педагогічних досліджень?
3. Які є особливості підготовки та написання теоретичних засад експериментальних науково-педагогічних досліджень.
4. Розкрийте основні етапи організації праці при проведенні експериментальних науково-педагогічних досліджень.

Практичне заняття № 6-7

Тема: Науково-педагогічний експеримент.

Мета: сформулювати у здобувачів вищої освіти уявлення про науково-педагогічний експеримент та особливості його проведення; навчити проводити різні види науково педагогічного експерименту.

Обсяг навчального часу: 4 год

Обладнання: конспекти лекцій, підручники, навчальні посібники, презентації.

План заняття:

1. Сутність науково-педагогічного експерименту, загальні вимоги до проведення.
2. Види науково-педагогічного експерименту (констатувальний, формувальний, контрольний, природний, лабораторний та ін). Класифікація експериментів.
3. Планування експерименту (постановка завдань, вибір необхідного числа експериментальних факторів, методика формування експериментального і контрольного масивів, визначення тривалості, фіксування даних).

4. Програма педагогічного експерименту.
5. Етапи підготовки наукового експерименту.
6. Класична методика планування експериментальних досліджень.
7. Визначення основних статистичних характеристик вибіркової сукупності.
8. Використання методів математичної статистики під час оброблення результатів науково-педагогічного експерименту.

Література

1. Методологічні засади педагогічного дослідження: монографія / авт. кол.: Є.М. Хриков, О. В. Адаменко, В. С. Курило та ін.; за заг. ред. В.С.Курила, Є.М. Хрикова; Держ. закл. „Луган. нац. ун-ті мені Тараса Шевченка”. Луганськ : Вид- во ДЗ„ЛНУ імені Тараса Шевченка”, 2013. 248 с.
2. Методологія наукової діяльності: навчальний посібник / Д. В.Чернілевський, О. Є. Антонова, Л. В. Барановська та ін. ; за ред. проф. Д. В. Чернілевського. Вінниця : Вид-во АМСКП, 2010. 484 с.
3. Методологія, методика і методи організації науково-педагогічних досліджень // Методологія наукової діяльності: навч. посіб.,переробл. / Д.В.Чернілевський, М.І. Томчук, О.А. Дубасенюк, О.Є. Антонова, В.П.Захарченко, О.В. Вознюк, Н.З Сіранчук / за ред. Д.В. Чернілевського, Вінниця: Нілан-ЛТД, 2012. 364 с.
4. Науково-педагогічне дослідження: навчальний посібник для магістрантів / Укладачі: Н.Н. Чайченко, О.М. Семенов, Л.М.Артюшкіна, О.М. Рудь. Суми: СОШПО, 2015. 190 с.
5. Сисоєва С. О., Кристопчук Т. Є. Методологія науково-педагогічних досліджень: підручник. Рівне: Волинські обереги, 2013. 360 с.
6. Староста В.І., Товканець Г.В. Методологія та методи науково-педагогічних досліджень: навчально-методичний посібник. Мукачево: МДУ, 2015. 64 с.
7. Тверезівська Н. Т., Сидоренко В. К. Методологія педагогічного дослідження: навчальний посібник. Київ: Центр учбової літератури, 2013. 440 с.
8. Хриков Є.М. Методологія педагогічного дослідження / Є.М.Хриков. Х. : ФОП Панов А. М., 2017. 237 с.

Основні завдання для засвоєння навчального матеріалу та поточного контролю:

1. Підготувати доповідь-презентацію (до 5 хвилин) за одним питанням заняття.
2. Розробити програму власного науково-педагогічного експерименту.
3. Підібрати діагностичний мінімум для проведення констатувального етапу експерименту.

4. Розробити ментальну карту формувального етапу власного науково-педагогічного експерименту.

Питання для самоконтролю.

1. Назвіть основні методи емпіричного дослідження.
2. Дайте формулювання – педагогічний експеримент.
2. Опишіть схему проведення педагогічного експерименту.
3. Які Ви знаєте типи педагогічного експерименту?
4. За якими ознаками формуються контрольна і експериментальна групи?
5. Як обирається тип педагогічного експерименту залежно від контингенту досліджуваних?

Практичне заняття № 8-9

Тема: Особливості історико-педагогічних дисертацій.

Мета: сформувати уявлення про структуру та зміст історико-педагогічного дослідження; визначити етапи підготовки, здійснення та написання історико-педагогічного дослідження.

Обсяг навчального часу: 4 год.

Обладнання: конспекти лекцій, підручники, навчальні посібники, презентації.

План заняття:

1. Загальні положення та методологія історико-педагогічної дисертації.
2. Вимоги до структурних елементів історико-педагогічної дисертації.
3. Оформлення основної частини дисертації.
4. Історіографія проблеми.
5. Аналіз джерельної бази дослідження.
6. Періодизація в історико-педагогічному дослідженні. Критерії періодизації.
7. Робота з архівними джерелами.
8. Екстраполяція історико-педагогічної спадщини в сучасний освітній простір.

Література

1. Методологічні засади педагогічного дослідження: монографія / авт. кол.: Є.М. Хриков, О. В. Адаменко, В. С. Курило та ін.; за заг. ред. В.С.Курила, Є.М. Хрикова; Держ. закл. „Луган. нац. ун-ті мені Тараса Шевченка”. Луганськ : Вид-во ДЗ „ЛНУ імені Тараса Шевченка”, 2013. 248 с.
2. Методологія наукової діяльності: навчальний посібник / Д. В.Чернілевський, О. С. Антонова, Л. В. Барановська та ін. ; за ред. проф. Д. В. Чернілевського. Вінниця : Вид-во АМСКП, 2010. 484 с.

3. Методологія, методика і методи організації науково-педагогічних досліджень // Методологія наукової діяльності: навч. посіб., переробл. / Д.В.Чернілевський, М.І. Томчук, О.А. Дубасенюк, О.Є. Антонова, В.П.Захарченко, О.В. Вознюк, Н.З Сіранчук / за ред. Д.В. Чернілевського, Вінниця: Нілан-ЛТД, 2012. 364 с.
4. Науково-педагогічне дослідження: навчальний посібник для магістрантів / Укладачі: Н.Н. Чайченко, О.М. Семенов, Л.М.Артюшкіна, О.М. Рудь. Суми: СОІППО, 2015. 190 с.
5. Сисоєва С. О., Кристопчук Т. Є. Методологія науково-педагогічних досліджень: підручник. Рівне: Волинські обереги, 2013. 360 с.
6. Староста В.І., Товканець Г.В. Методологія та методи науково-педагогічних досліджень: навчально-методичний посібник. Мукачево: МДУ, 2015. 64 с.
7. Тверезівська Н. Т., Сидоренко В. К. Методологія педагогічного дослідження: навчальний посібник. Київ: Центр учбової літератури, 2013. 440 с.
8. Хриков Є.М. Методологія педагогічного дослідження / Є.М.Хриков. Х. : ФОП Панов А. М., 2017. 237 с.

Основні завдання для засвоєння навчального матеріалу та поточного контролю:

1. Підготувати анотацію 2-х дисертацій історико-педагогічного характеру.
2. Розробити структуру історико-педагогічного дослідження (тема на вибір).
3. Обґрунтувати хронологічні межі, джерельну базу та розробити періодизацію історико-педагогічного дослідження (тема на вибір).

Питання для самоконтролю.

1. Розкрийте особливості методології історико-педагогічної дисертації.
2. Якою є типова структура історико-педагогічної дисертації?
3. Дайте визначення поняття «історіографія проблеми».
4. Які є підходи до класифікації джерельної бази дослідження?
5. Дайте визначення понять «періодизація в історико-педагогічному дослідженні», «критерії періодизації».

Практичне заняття № 10

Тема: Оформлення дисертаційної роботи.

Мета: надати здобувачам вищої освіти знання про основні вимоги до оформлення дисертаційної роботи.

Обсяг навчального часу: 2 год

Обладнання: конспекти лекцій, підручники, навчальні посібники, презентації.

План заняття:

1. Основні вимоги до оформлення дисертації.
2. Нумерація.
3. Ілюстрації.
4. Таблиці.
5. Правила подання формул.
6. Оформлення графічних залежностей у вигляді графіків та діаграм.
7. Правила цитування та посилання на використані джерела.
8. Основні правила бібліографічного опису використаних джерел.
9. Додатки.

Література

1. Методологічні засади педагогічного дослідження: монографія / авт. кол.: Є.М. Хриков, О. В. Адаменко, В. С. Курило та ін.; за заг. ред. В.С.Курила, Є.М. Хрикова; Держ. закл. „Луган. нац. ун-ті мені Тараса Шевченка”. Луганськ : Вид- во ДЗ„ЛНУ імені Тараса Шевченка”, 2013. 248 с.
2. Методологія наукової діяльності: навчальний посібник / Д. В.Чернілевський, О. Є. Антонова, Л. В. Барановська та ін. ; за ред. проф. Д. В. Чернілевського. Вінниця : Вид-во АМСКП, 2010. 484 с.
3. Методологія, методика і методи організації науково-педагогічних досліджень // Методологія наукової діяльності: навч. посіб.,переробл. / Д.В.Чернілевський, М.І. Томчук, О.А. Дубасенюк, О.Є. Антонова, В.П.Захарченко, О.В. Вознюк, Н.З Сіранчук / за ред. Д.В. Чернілевського, Вінниця: Нілан-ЛТД, 2012. 364 с.
4. Науково-педагогічне дослідження: навчальний посібник для магістрантів / Укладачі: Н.Н. Чайченко, О.М. Семенов, Л.М.Артюшкіна, О.М. Рудь. Суми: СОІППО, 2015. 190 с.
5. Сисоєва С. О., Кристопчук Т. Є. Методологія науково-педагогічних досліджень: підручник. Рівне: Волинські обереги, 2013. 360 с.
6. Староста В.І., Товканець Г.В. Методологія та методи науково-педагогічних досліджень: навчально-методичний посібник. Мукачево: МДУ, 2015. 64 с.
7. Тверезівська Н. Т., Сидоренко В. К. Методологія педагогічного дослідження: навчальний посібник. Київ: Центр учбової літератури, 2013. 440 с.
8. Хриков Є.М. Методологія педагогічного дослідження / Є.М.Хриков. Х. : ФОП Панов А. М., 2017. 237 с.

Основні завдання для засвоєння навчального матеріалу та поточного контролю:

1. Розробити поради-рекомендації науковцю-початківцю щодо основних вимог оформлення рукопису дисертації.

Питання для самоконтролю.

1. Назвіть основні вимоги до оформлення дисертації.
2. Які є особливості посилань на джерела?

Практичне заняття № 11-13

Тема: Апробація результатів дисертації. Робота над написанням наукових статей, монографій, наукових доповідей і повідомлень.

Мета: сформувати уявлення здобувачів вищої освіти про напрями та види апробації результатів дисертації (наукові статті, монографії, наукові доповіді, тези, повідомлення тощо).

Обсяг навчального часу: 6 год .

Обладнання: конспекти лекцій, підручники, навчальні посібники, презентації.

План заняття:

1. Основні вимоги до опублікування результатів досліджень.
2. Структура наукових праць, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації.
3. Вимоги до написання монографій.
4. Вимоги до написання наукових статей.
5. Вимоги до написання наукових доповідей, повідомлень.
6. Вимоги до написання наукових тез.

Література

1. Методологічні засади педагогічного дослідження: монографія / авт. кол.: Є.М. Хриков, О. В. Адаменко, В. С. Курило та ін.; за заг. ред. В.С.Курила, Є.М. Хрикова; Держ. закл. „Луган. нац. ун-ті мені Тараса Шевченка”. Луганськ : Вид-во ДЗ „ЛНУ імені Тараса Шевченка”, 2013. 248 с.
2. Методологія наукової діяльності: навчальний посібник / Д. В. Чернілевський, О. Є. Антонова, Л. В. Барановська та ін. ; за ред. проф. Д. В. Чернілевського. Вінниця : Вид-во АМСКП, 2010. 484 с.
3. Методологія, методика і методи організації науково-педагогічних досліджень // Методологія наукової діяльності: навч. посіб., переробл. / Д.В.Чернілевський, М.І. Томчук, О.А. Дубасенюк, О.Є. Антонова, В.П.Захарченко, О.В. Вознюк, Н.З Сіранчук / за ред. Д.В. Чернілевського, Вінниця: Нілан-ЛТД, 2012. 364 с.
4. Науково-педагогічне дослідження: навчальний посібник для магістрантів / Укладачі: Н.Н. Чайченко, О.М. Семенов, Л.М.Артюшкіна, О.М. Рудь. Суми: СОІППО, 2015. 190 с.
5. Сисоєва С. О., Кристопчук Т. Є. Методологія науково-педагогічних досліджень: підручник. Рівне: Волинські обереги, 2013. 360 с.

6. Староста В.І., Товканець Г.В. *Методологія та методи науково-педагогічних досліджень: навчально-методичний посібник*. Мукачево: МДУ, 2015. 64 с.
7. Тверезівська Н. Т., Сидоренко В. К. *Методологія педагогічного дослідження: навчальний посібник*. Київ: Центр учбової літератури, 2013. 440 с.
8. Хриков Є.М. *Методологія педагогічного дослідження* / Є.М.Хриков. Х. : ФОП Панов А. М., 2017. 237 с.

Основні завдання для засвоєння навчального матеріалу та поточного контролю:

1. Випишіть вимоги до написання наукових статей.
2. Написати доповідь за результатами проведеного дослідження.
3. Написати тези за результатами проведеного дослідження.
4. Написати анотацію до монографії.

Питання для самоконтролю.

1. Назвіть основні вимоги до написання наукової статті.
2. Визначте основні вимоги до написання тез, доповіді.

Практичне заняття № 14

Тема: Попередній розгляд дисертації та порядок її захисту.

Мета: сформувані у здобувачів вищої освіти основні уявлення про попередній розгляд дисертації та порядок її захисту.

Обсяг навчального часу: 2 год.

Обладнання: конспекти лекцій, підручники, навчальні посібники, презентації.

План заняття:

1. Попередня експертиза дисертації та подання документів до ради.
2. Процедура захисту дисертаційного дослідження.
3. Оформлення документів атестаційної справи.

Література

1. *Методологічні засади педагогічного дослідження: монографія* / авт. кол.: Є.М. Хриков, О. В. Адаменко, В. С. Курило та ін.; за заг. ред. В.С.Курила, Є.М. Хрикова; Держ. закл. „Луган. нац. ун-ті мені Тараса Шевченка”. Луганськ : Вид- во ДЗ„ЛНУ імені Тараса Шевченка”, 2013. 248 с.
2. *Методологія наукової діяльності: навчальний посібник* / Д. В.Чернілевський, О. Є. Антонова, Л. В. Барановська та ін. ; за ред. проф. Д. В. Чернілевського. Вінниця : Вид-во АМСКП, 2010. 484 с.
3. *Методологія, методика і методи організації науково-педагогічних досліджень // Методологія наукової діяльності: навч. посіб.,переробл.* / Д.В.Чернілевський, М.І. Томчук, О.А. Дубасенюк, О.Є. Антонова,

- В.П.Захарченко, О.В. Вознюк, Н.З Сіранчук / за ред. Д.В. Чернілевського, Вінниця: Нілан-ЛТД, 2012. 364 с.
4. Науково-педагогічне дослідження: навчальний посібник для магістрантів / Укладачі: Н.Н. Чайченко, О.М. Семенов, Л.М.Артюшкіна, О.М. Рудь. Суми: СОІППО, 2015. 190 с.
 5. Сисоєва С. О., Кристопчук Т. Є. Методологія науково-педагогічних досліджень: підручник. Рівне: Волинські обереги, 2013. 360 с.
 6. Староста В.І., Товканець Г.В. Методологія та методи науково-педагогічних досліджень: навчально-методичний посібник. Мукачево: МДУ, 2015. 64 с.
 7. Тверезівська Н. Т., Сидоренко В. К. Методологія педагогічного дослідження: навчальний посібник. Київ: Центр учбової літератури, 2013. 440 с.
 8. Хриков Є.М. Методологія педагогічного дослідження / Є.М.Хриков. Х. : ФОП Панов А. М., 2017. 237 с.

Основні завдання для засвоєння навчального матеріалу та поточного контролю:

1. Підготувати доповідь (до 5 хвилин) та презентацію (10 слайдів) за одним питанням заняття.

Питання для самоконтролю.

1. Визначте основні етапи попередньої експертизи дисертації та подання документів до ради.
2. Схарактеризуйте процедуру захисту дисертаційного дослідження.
3. Яким чином оформлюються документи атестаційної справи?

Практичне заняття № 15

Тема: Етика науково-педагогічного дослідження.

Мета: сформувати у здобувачів вищої освіти основні уявлення про етичні норми проведення науково-педагогічного дослідження.

Обсяг навчального часу: 2 год.

Обладнання: конспекти лекцій, підручники, навчальні посібники, презентації.

План заняття:

1. Етика та прaxeологія науки.
2. Академічна доброчесність сучасного науковця-дослідника.
3. Проблема свободи та відповідальності вченого.
4. Професійний етос науковця в сучасній Україні.

Література

1. Методологічні засади педагогічного дослідження: монографія / авт. кол.: Є.М. Хриков, О. В. Адаменко, В. С. Курило та ін.; за заг. ред. В.С.Курила, Є.М. Хрикова; Держ. закл. „Луган. нац. ун-ті мені Тараса Шевченка”. Луганськ : Вид- во ДЗ„ЛНУ імені Тараса Шевченка”, 2013. 248 с.

2. Методологія наукової діяльності: навчальний посібник / Д. В. Чернілевський, О. Є. Антонова, Л. В. Барановська та ін. ; за ред. проф. Д. В. Чернілевського. Вінниця : Вид-во АМСКП, 2010. 484 с.
3. Методологія, методика і методи організації науково-педагогічних досліджень // Методологія наукової діяльності: навч. посіб., переробл. / Д. В. Чернілевський, М. І. Томчук, О. А. Дубасенюк, О. Є. Антонова, В. П. Захарченко, О. В. Вознюк, Н. З. Сіранчук / за ред. Д. В. Чернілевського, Вінниця: Нілан-ЛТД, 2012. 364 с.
4. Науково-педагогічне дослідження: навчальний посібник для магістрантів / Укладачі: Н. Н. Чайченко, О. М. Семенов, Л. М. Артюшкіна, О. М. Рудь. Суми: СОІППО, 2015. 190 с.
5. Сисоєва С. О., Кристопчук Т. Є. Методологія науково-педагогічних досліджень: підручник. Рівне: Волинські обереги, 2013. 360 с.
6. Староста В. І., Товканець Г. В. Методологія та методи науково-педагогічних досліджень: навчально-методичний посібник. Мукачево: МДУ, 2015. 64 с.
7. Тверезівська Н. Т., Сидоренко В. К. Методологія педагогічного дослідження: навчальний посібник. Київ: Центр учбової літератури, 2013. 440 с.
8. Хриков Є. М. Методологія педагогічного дослідження / Є. М. Хриков. Х. : ФОП Панов А. М., 2017. 237 с.

Основні завдання для засвоєння навчального матеріалу та поточного контролю:

1. Підготувати доповідь (до 5 хвилин) та презентацію (10 слайдів) за одним питанням заняття.
2. Написати есе «Негативні наслідки плагіату».

Питання для самоконтролю.

1. Схарактеризуйте етику та праксеологію науки.
2. Дайте визначення поняттю «академічна доброчесність сучасного науковця-дослідника».
3. Розкрийте проблему свободи та відповідальності вченого.
4. У чому сутність професійного етосу науковця в сучасній Україні?

РОЗДІЛ 4
ДИДАКТИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ З НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ
«МЕТОДОЛОГІЯ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ»

Перелік завдань для самостійної роботи здобувачів вищої освіти

Тема	Завдання	Кількість балів
1. Психологія наукової діяльності.	Підготувати наукове повідомлення за однією із запропонованих тем: 1. Психологія наукової творчості. 2. Організація творчої діяльності дослідника. 3. Психологічні механізми розвитку наукового потенціалу особистості. 4. Мотивація наукової діяльності. 5. Ціннісна навантаженість наукового знання. 6. Наукове довголіття.	5,5 б.
2. Дослідницькі принципи, методологічні засади наукового дослідження.	Описати методологічні засади (підходи), методи, дослідницькі принципи за темою власного науково-педагогічного дослідження.	6 б.
3. Наукове мислення в організації та проведенні науково-педагогічного дослідження.	Написати есе на одну з тем: 1. Сутність та особливості наукового мислення. 2. Стиль наукового мислення. 3. Управління знаннями. Інтелектуальний капітал. 4. Проблеми формування наукового мислення. 5. Проблемні ситуації в межах наукового дослідження.	5,5 б.
4. Наукові колективи та школи. Особистість вченого.	1. Розробити презентацію «Науковий колектив кафедри педагогіки вищої школи ДВНЗ ДДПУ». 2. Розробити буклет «Наукова школа _____»	6 б.
5. Цілісність наукового тексту. Технології організації та генерації ідей.	1. Розробити модель базового академічного письма. 2. Розробити схему генерації нових ідей.	6 б.
6. Організація і методика роботи над	1. Розробити план-проспект дисертації.	6 б.

дисертаційним дослідженням.		
Разом		35 б.

Самостійна робота з дисципліни «Методологія наукових досліджень» є одним із засобів контролю за знаннями здобувачів вищої освіти. Її виконання є суттєвим чинником у професійній підготовці здобувачів вищої освіти. Самостійна робота здобувачів вищої освіти не тільки сприяє усвідомленню і засвоєнню теоретичного матеріалу, а й застосуванню його на практиці.

У процесі самостійної роботи здобувачі вищої освіти мають оволодіти вміннями та навичками:

- організації самостійної навчальної діяльності;
- самостійної роботи в бібліотеці з каталогами;
- праці з навчальною, навчально-методичною, науковою, науково-популярною літературою;
- конспектування літературних джерел;
- роботи з довідковою літературою;
- опрацювання статистичної інформації.

Кожен здобувач вищої освіти повинен вміти раціонально організувати свою навчальну діяльність. Важливим є вміння скласти план своєї роботи, чітко визначити її послідовність. Необхідно, щоб план самостійного навчання був реальним і його виконання давало плідні наслідки у навчальному процесі. У процесі виконання різних видів самостійних завдань при виникненні певних утруднень, здобувач вищої освіти може звернутися на індивідуальні консультації до викладача, який читає навчальну дисципліну.

Завдання самостійної роботи передбачає підкріплення здобутих теоретичних знань, а також формування практичних умінь майбутніх викладачів вищої школи.

РОЗДІЛ 5

КОНТРОЛЬНІ ПИТАННЯ ІЗ НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ «МЕТОДОЛОГІЯ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ»

Питання до іспиту

1. Виникнення та еволюція науки.
2. Теоретичні та методологічні принципи науки.
3. Види та ознаки наукового дослідження.
4. Особливості науково-педагогічного дослідження.
5. Головні критерії ефективності та вимоги до науково-педагогічного дослідження.
6. Поняття академічної доброчесності. Види порушень академічної доброчесності.
7. Складові академічної доброчесності у закладах вищої освіти. Нормативно-правове забезпечення впровадження принципів академічної доброчесності у ЗВО України.
8. Етика науково-педагогічного дослідження. Етичний кодекс ученого.
9. Методологія як теорія та як сукупність методів дослідження.
10. Програма та методика дослідження.
11. Методи емпіричного дослідження.
12. Методи теоретичного дослідження.
13. Загальнонаукові методи дослідження.
14. Етика педагогічного дослідження.
15. Методологічні підходи у вивченні педагогічних явищ (системний підхід; синергетичний підхід).
16. Методологічні підходи у вивченні педагогічних явищ (цілісний підхід; особистісний підхід; індивідуальний підхід).
17. Методологічні підходи у вивченні педагогічних явищ (діяльнісний підхід; полісуб'єктний (діалогічний) підхід; культурологічний підхід).
18. Методологічні підходи у вивченні педагогічних явищ (етнопедагогічний підхід; антропологічний підхід; контекстний підхід).
19. Дисертаційні роботи та їх види.
20. Загальна методика виконання дисертаційного дослідження.
21. Загальна характеристика процесів наукового дослідження.
22. Етапи виконання науково-дослідної роботи. Термінологічно-категоріальний апарат дослідження.
23. Бібліографічний апарат наукових досліджень. Пошук інформації у процесі наукової роботи. Електронний пошук наукової інформації.
24. Аналіз стану досліджуваної проблеми. Вибір теми дослідження.
25. Гіпотеза дослідження.
26. Концепція науково-педагогічного дослідження.
27. Програма науково-педагогічного дослідження.

28. Види теоретичних методів дослідження та їх характеристика: індукція та дедукція, аналіз і синтез, порівняння і класифікація, абстрагування та конкретизація. Поняття про модель та моделювання.
29. Анкетування як один із основних емпіричних методів дослідження у педагогіці. Специфіка та види анкетного опитування. Переваги та недоліки анкетування при проведенні науково-педагогічного дослідження.
30. Основні емпіричні методи науково-педагогічного дослідження: бесіда, експертна оцінка, інтерв'ю, тестування.
31. Особливості проведення педагогічного спостереження.
32. Сутність педагогічного експерименту. Види педагогічного експерименту (констатувальний, формувальний, контролюючий, природний, лабораторний).
33. Планування експерименту (постановка завдань, вибір необхідного числа експериментальних факторів, методика формування експериментального і контрольного масивів, визначення тривалості, фіксування даних).
34. Програма педагогічного експерименту.
35. Застосування методів математичної статистики у науково-педагогічному дослідженні.
36. Зміст обґрунтування науково-дослідної роботи. Схема обґрунтування: анотація, опис проекту (план реалізації проекту, ресурси, необхідні для реалізації проекту, результати реалізації проекту), бюджет.
37. Методи зведення й обробки результатів експериментальних досліджень: графічні, табличні. Оформлення таблиці та її розміщення у науковій праці. Оформлення графічних залежностей у вигляді графіків та діаграм.
38. Оформлення дисертаційної роботи.
39. Попередній розгляд дисертації та порядок її захисту.
40. Попередній розгляд дисертації та порядок її захисту.
41. Психологія наукової діяльності.
42. Наукове мислення в організації та проведенні науково-педагогічного дослідження.
43. Наукові колективи та школи.
44. Особистість вченого-дослідника.
45. Цілісність наукового тексту.
46. Технології організації та генерації ідей.
47. Види наукових публікацій: наукова монографія.
48. Види наукових публікацій: наукова стаття.
49. Види наукових публікацій: тези наукової доповіді (повідомлення).
50. Види наукових публікацій: наукова доповідь (повідомлення).

ДОДАТКИ

Додаток А

МОВНІ/МОВЛЕННЄВІ СТАНДАРТИ-КЛІШЕ ДЛЯ НАПИСАННЯ НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Мотивація актуальності теми і важливості дослідження

Проблема ... перебуває у центрі уваги...

- ... заслуговує на особливу увагу.
- ... посідає важливе місце.
- ... є актуальною.
- ... давно є на часі.
- ... є цілком на часі.
- ... відноситься до найактуальніших.
- ... цілком не є вирішеною.
- ... є малорозробленою, недослідженою.
- ... є дискусійною, не досить розробленою.
- ... фрагментарно висвітлювалася в.
- ... не була об'єктом спеціального вивчення

Важливо

- . дослідити.
- . описати (здійснити опис)
- . узагальнити.
- . вивчити.
- . встановити.
- . пояснити.
- . систематизувати.
- . схарактеризувати (дати характеристику).
- . класифікувати.
- . визначити.
- . підсумувати.
- . проаналізувати.
- . з'ясувати.
- . розробити.
- . здійснити експеримент.
- . простежити.
- . укласти.
- . виявити.
- . експериментально перевірити.

Історія й сучасний стан розробки питання в науковій літературі

- Прийнято вважати, що...
- Загальновідомо, що...
- Є думка, що...

- На думку (кого?). , ...
- Згідно з точкою зору ...
- Відповідно до концепції ...
- Як вважає (вважають)., ...
- Існуючі точки зору з цього питання можна класифікувати таким чином...
- Дослідженням цієї проблеми займалися...
- Цих поглядів дотримується (дотримуються)...
- Гіпотезу (передбачення) про. висунув (розробив)...
- Початок напрямку (тенденції) покладено...
- Нову концепцію (ідею, гіпотезу, теорію тощо) розроблено...

Мета і завдання статті

- Статтю присвячено такому питанню, як ...
- Мета статті полягає в тому, щоб...
- Завдання дослідження формулюється ...
- Метою є встановити (встановлення) ...
- Метою є визначити (визначення)...
- У статті порівнюється (порівнюються)....
- У статті виявляється (виявляються) ...
- У статті вивчається (вивчаються) ...
- У статті з'ясовується (з'ясовуються) ...
- Автор розв'язує низку завдань, а саме: ...
- Мета статті – проаналізувати (описати, схарактеризувати)
- ...
- Метою роботи є дослідження ...

Виклад суті дослідження

- Є підстави вважати...
- Умови та хід експерименту дозволяють висунути гіпотезу...
- Гіпотетично можна стверджувати...
- Перевіримо запропоновану гіпотезу.
- Виходячи з передбачення..., ...
- Однією з найважливіших особливостей (чого?) ... є ...
- Об'єкт дослідження характеризується такими особливостями: ...
- Об'єкт аналізу має такі специфічні якості, як...
- Зібраний матеріал підлягає структуруванню...
- Матеріали здійсненого обстеження дозволяють згрупувати (класифікувати, узагальнити, уточнити, конкретизувати).
- За структурою можна виокремити.
- Нами зафіксовано (виявлено, з'ясовано, описано).

Висновки, рекомендації, пропозиції

- Таким чином, проведене дослідження (аналіз) підтверджує, що...
- Отже, є всі підстави зробити такий висновок: ...
- Як підсумок зазначимо, що...
- Дані здійсненого аналізу дозволяють зробити висновок про...
- Відтак, можна впевнено стверджувати, що...
- Сформулюємо основні висновки та рекомендації...
- Описана у статті методика проведення експерименту являє собою...
- Нарешті, зробимо висновок про ...
- Підсумовуючи все сказане, відзначимо, що...
- Підбиваючи підсумки, сформулюємо...
- Можна зробити низку висновків...
- Здійснене дослідження дозволяє зробити такі висновки: ...
- Дослідження дало можливість сформулювати такі висновки: ...
- У ході експерименту розв'язано поставлені завдання і підтверджено основні положення запропонованої гіпотези, а саме: ...

Додаток Б

План-проспект дисертації експериментального спрямування

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
СУМСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ А. С. МАКАРЕНКА**

Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису

ШТИКА Юрій Михайлович

УДК 378.147:[378.046-021.64:33-051]:005.336.2-028.45(043.5)

ДИСЕРТАЦІЯ

РОЗВИТОК АНАЛІТИЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ БАКАЛАВРІВ З ЕКОНОМІКИ НА ЗАСАДАХ ПРАКСЕОЛОГІЧНОГО ПІДХОДУ

13.00.04 – теорія і методика професійної освіти

Подається на здобуття вченого ступеня кандидата педагогічних наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ Ю.М. Штика

Науковий керівник: **Кудріна Ольга Юріївна**, доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри бізнес-економіки та адміністрування, Сумський державний педагогічний університет імені А.С. Макаренка

Суми – 2019

АНОТАЦІЯ

Штика Ю.М. Розвиток аналітичної компетентності майбутніх бакалаврів з економіки на засадах праксеологічного підходу. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук (доктора філософії) за спеціальністю 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти». – Сумський державний педагогічний університет імені А.С.Макаренка, Суми, 2019.

У дисертації запропоновано розв'язання наукової проблеми розвитку аналітичної компетентності майбутніх бакалаврів з економіки на засадах праксеологічного підходу.

У роботі за результатами аналізу науково-педагогічних джерел обґрунтовано бачення аналітичної діяльності фахівця економічної галузі як основи для формування й розвитку в нього аналітичної компетентності. Узагальнення результатів наукових досліджень дало підстави стверджувати, що особливого значення у підготовці майбутнього фахівця з економіки набуває *праксеологія* як системне знання про загальні принципи і способи організації раціональних, доцільних, успішних дій (А. Малихін, Є. Проворова, О. Біляковська, П. Самойленко). Тому визначаючи особливості аналітичної діяльності бакалавра з економіки обрано праксеологічний підхід як основу для вирішення проблеми дослідження.

У роботі визначено аналітичну компетентність майбутніх бакалаврів з економіки як професійно значущу інтегральну особистісну характеристику, що поєднує індивідуальні характеристики мислення (логічність, кмітливість, глибина, широта, гнучкість, креативність, критичність) із здатністю до аналітичної діяльності у професійній сфері.

Розвиток аналітичної компетентності майбутніх бакалаврів з економіки інтерпретовано як процес удосконалення їхніх індивідуальних характеристик мислення (логічність, кмітливість, глибина, широта, гнучкість, креативність, критичність), який базується на сприйманні аналітичної діяльності як базової для професійної економічної діяльності і реалізується через вплив на мотивацію здійснювати аналітичну діяльність, розвиток знань з математики та фахових дисциплін, розвиток умінь виконувати аналітичну діяльність та здатність здійснювати рефлексію щодо неї.

В якості структурних компонентів аналітичної компетентності майбутніх бакалаврів з економіки виокремлено мотиваційний компонент (цінності, інтереси, мотиви, професійно значущі якості); когнітивний компонент (аналітичні знання); діяльнісний компонент (аналітичні уміння, результати діяльності); рефлексивний компонент (самоаналіз, самоосвіта, самовдосконалення).

У роботі розроблено і теоретично обґрунтовано функціональну модель розвитку аналітичної компетентності майбутніх бакалаврів з економіки на засадах праксеологічного підходу. Обґрунтовані принципи розвитку аналітичної компетентності майбутніх бакалаврів з економіки пов'язані з

праксеологічною парадигмою освіти. Принцип *системності* дає змогу тлумачити розвиток аналітичної компетентності майбутніх бакалаврів з економіки з позицій логіки синтезу, взаємопереходів і взаємозалучення усіх її компонентів. Принцип *студентоцентризму* зумовлює орієнтацію освітнього процесу на формування професійно важливих особистісних якостей у процесі професійної підготовки через врахування індивідуальних особливостей і потреб майбутніх бакалаврів з економіки. Застосування принципу *використання компетентнісних задач* забезпечує розвиток аналітичних знань, умінь та навичок, необхідних для успішного виконання професійної аналітичної діяльності фахівця з економіки. Забезпечення високого рівня розвитку аналітичної компетентності майбутніх бакалаврів з економіки на основі принципу *динамічності* передбачає, що професійні рішення та дії визначаються не лише знаннями педагогічних закономірностей, сформованими вміннями і навичками, змістом і результатами аналітико-синтетичної діяльності, а й через розуміння власних психічних процесів, аналіз особливостей власного стилю роботи, власного Я. Змістом принципу *моделювання професійної діяльності* є обумовленість процесу розвитку аналітичної компетентності майбутніх бакалаврів з економіки особливостями навчальної діяльності, детермінованістю мотиваційних чинників, наявністю мети, процедур та дій, реалізація відповідно до за логіки «поява потреби – виникнення мотиву – виконання дії». Показано, що особливості розвитку аналітичної компетентності майбутніх бакалаврів з економіки обумовлені використанням комплексу загально-дидактичних принципів (систематичності, зв'язку теорії з практикою, індивідуалізації, активності, систематичного розвитку основних видів мислення, наочності).

Педагогічними умовами розвитку аналітичної компетентності майбутніх бакалаврів з економіки на засадах праксеологічного підходу сприяє: стимулювання мотивації щодо аналітичної діяльності як способу професійного становлення; синтезоване застосування традиційних та інноваційних методів та форм організації професійної підготовки бакалаврів з економіки, що забезпечують реалізацію аналітичної діяльності; використання навчально-методичного забезпечення, адекватного до змісту аналітичної діяльності; опанування майбутніми бакалаврами з економіки аналітичним інструментарієм.

Розроблена модель передбачає реалізацію праксеологічного підходу через *удосконалення навчально-методичного забезпечення* професійної підготовки на кожному етапі для забезпечення можливості розвитку компонентів аналітичної компетентності і через використання *форм* (ігрові технології, тренінги, інтерактивні форми занять (проблемна лекція, лекція-візуалізація, лекція-бесіда, лекція з помилками, проблемні семінари, самостійна робота), бінарні заняття), *методів* (методи інтерактивного навчання (акваріум, дерево рішень, мозковий штурм тощо), метод проектів, метод кейсів, метод синектики, методи активізації пізнавальних мотивів,

активні методи (створення ситуації успіху, баскет, інциденту, номінальних груп, бізнес-симуляція, сенкан)) й *засобів* (компетентнісні задачі, відео, фільми, матеріали мережі Інтернет, ситуативні інтерактивні завдання) навчання, що забезпечують розвиток аналітичної компетентності майбутніх бакалаврів з економіки на засадах праксеологічного підходу.

До критеріїв розвитку аналітичної компетентності віднесено ціннісний (показник: критичність мислення), знаннєвий (показники: глибина та широта мислення), операційний (показники: логічність мислення, кмітливість, гнучкість мислення), особистісний (показники: самостійність мислення, креативність мислення).

Завдяки розробленій критеріальній основі дослідження проведено педагогічний експеримент, який здійснювався упродовж 2015-2019 років і охоплював три етапи: підготовчий, констатувальний та формувальний.

На першому етапі (2015 – 2016 рр.) здійснено теоретичний аналіз досліджуваної проблеми, визначено теоретичні засади дослідження, об'єкт, предмет, мету і завдання дослідження, розроблено програму дослідження. *На другому етапі* (2016 – 2017 рр.) теоретично обґрунтовано і розроблено модель розвитку аналітичної компетентності майбутніх бакалаврів з економіки на засадах праксеологічного підходу, проведено констатувальний експеримент, у ході якого на основі визначених критеріїв та їх показників з'ясовано рівні розвитку аналітичної компетентності майбутніх бакалаврів з економіки. *На третьому етапі* (2017 – 2019 рр.) проведено формувальний педагогічний експеримент, мета якого полягала в перевірці ефективності моделі розвитку аналітичної компетентності майбутніх бакалаврів з економіки на засадах праксеологічного підходу, оброблялися та порівнювалися експериментальні дані з метою з'ясування динаміки рівнів розвитку аналітичної компетентності майбутніх бакалаврів з економіки.

За результатами експериментальної перевірки ефективності функціональної моделі розвитку аналітичної компетентності майбутніх бакалаврів з економіки на засадах праксеологічного підходу на рівні значущості 0,05 за критерієм Пірсона підтверджено її ефективність.

Здійснене дослідження не вичерпує всіх аспектів проблеми розвитку аналітичної компетентності майбутніх бакалаврів з економіки. Перспективи для подальших досліджень вбачаємо у вивченні проблеми розвитку аналітичної компетентності майбутніх бакалаврів у процесі виробничої практики, в умовах магістратури, під час неформального та інформального навчання, із залученням технологій e-learning та m-learning.

ЗМІСТ

ВСТУП

РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ РОЗВИТКУ АНАЛІТИЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ БАКАЛАВРІВ З ЕКОНОМІКИ

- 1.1. Професійна підготовка майбутніх бакалаврів з економіки в контексті сучасних модернізаційних процесів в освіті
- 1.2. Праксеологічний підхід як основа забезпечення якості аналітичної діяльності економіста
- 1.3. Сутнісно-структурні характеристики аналітичної компетентності бакалаврів з економіки

Висновки до розділу 1

РОЗДІЛ 2 ТЕОРЕТИЧНЕ ОБҐРУНТУВАННЯ Й РОЗРОБКА МОДЕЛІ РОЗВИТКУ АНАЛІТИЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ БАКАЛАВРІВ З ЕКОНОМІКИ НА ЗАСАДАХ ПРАКСЕОЛОГІЧНОГО ПІДХОДУ

- 2.1. Модель розвитку аналітичної компетентності майбутніх бакалаврів з економіки на засадах праксеологічного підходу
- 2.2. Критерії, показники та рівні розвитку аналітичної компетентності майбутніх бакалаврів з економіки

Висновки до розділу 2

РОЗДІЛ 3 ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА ПЕРЕВІРКА МОДЕЛІ РОЗВИТКУ АНАЛІТИЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ БАКАЛАВРІВ З ЕКОНОМІКИ НА ЗАСАДАХ ПРАКСЕОЛОГІЧНОГО ПІДХОДУ

- 3.1. Організація, етапи експериментального дослідження та методика проведення констатувального експерименту
- 3.2. Практична реалізація моделі розвитку аналітичної компетентності майбутніх бакалаврів з економіки на засадах праксеологічного підходу
- 3.3. Аналіз ефективності моделі розвитку аналітичної компетентності майбутніх бакалаврів з економіки на засадах праксеологічного підходу

Висновки до розділу 3

ВИСНОВКИ

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

ДОДАТКИ

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Нині економіка України потребує фахівців, здатних працювати активно, зацікавлено, з високою професійною майстерністю та новаторським підходом. Тому надважливим для галузі економічної освіти є якісна професійна підготовка фахівця, починаючи з освітнього рівня «бакалавр», яка забезпечує формування наукового економічного мислення та здатність виконувати професійні завдання і приймати зважені й водночас ефективні рішення в умовах невизначеності. При цьому об'єктивні зміни в політиці й соціально-економічній сфері, безпекові виклики, що стоять сьогодні перед українською державою, потребують від фахівців насамперед навичок аналітичної діяльності.

Аналітична діяльність у майбутньому значною мірою пов'язана з якістю початкової професійної підготовки. Сформовані у процесі вивчення економічних і математичних дисциплін знання, уміння та навички трансформуються у здатність аналізувати й узагальнювати, критично оцінювати, гнучко підходити до вирішення поставлених професійних завдань. Це обумовлює потребу зміщення акцентів професійної підготовки бакалаврів з економіки у бік формування у них аналітичної компетентності як складової професійної компетентності.

Зазначена проблема знайшла своє відображення у Законах України «Про освіту» (2017), «Про вищу освіту» (2014), «Про професійний розвиток працівників» (2012), Указі Президента України «Про Національну стратегію розвитку освіти в Україні на період до 2021 р.» (2013), Постанові Кабінету Міністрів України «Про затвердження Національної рамки кваліфікацій» (2011), «Національній доктрині розвитку освіти України у XXI столітті» (2002), «Національній доповіді про стан і перспективи розвитку освіти в Україні» (2016), «Концепції розвитку економічної освіти в Україні» (2004), у концептуальних положеннях документів ЮНЕСКО й інших нормативно-правових актах.

Дослідженням праксеологічних ідей у вирішенні проблем професійної підготовки кадрів займалися такі науковці, як В. Андрущенко, В. Арутюнов, М. Верніков, О. Веретюк, Л. Губерський, Л. Комаха, В. Кремень, О. Льовкіна, Є. Слуцький, В. Храмов та ін. Проблеми модернізації професійної підготовки майбутніх фахівців економічної галузі знайшли відображення в наукових працях вітчизняних і зарубіжних учених. У своїх роботах дослідники розглядають психолого-педагогічні засади, моделі професійної підготовки фахівців економічної галузі в Україні (М. Артюшина Н. Кошелєва, В. Стешенко, В. Стрельников, Ю. Ткач та ін.); теоретичні засади підготовки майбутніх економістів (Г. Дутка, А. Колот, Л. Нічуговська, О. Набока, Л. Петльована та ін.); економічні основи модернізації вищої освіти (Л. Заглинська, О. Лукомська, Р. Костенко, О. Пащенко та ін.); наступності вищої економічної освіти (М. Левочко, О. Шпак та ін.).

Теоретичні питання та практичні аспекти фахової підготовки економістів розробляють Н. Ішук, В. Зінченко, О. Кареліна, Т. Коваль, Г. Ковальчук, Т. Красікова, К. Кірей, Л. Лебедик, І. Носач, Т. Поясок та ін. У працях учених докладно розглядається формування професійної компетентності фахівців економічного профілю (Н. Баловсяк, Л. Дибкова, О. Гончарова, Л. Половенко, В. Різник, О. Романовський, С. Хоцкіна та ін.).

Вітчизняними розробниками змісту ключових компетентностей особистості серед вагомих складників виділено аналітичні. Підтвердженням цього є праці Н. Бібік, І. Єрмакова, О. Овчарук, О. Пометун, О. Савченко та ін. Водночас системний аналіз праць науковців виявив відсутність вирішення проблеми формування й розвитку аналітичної компетентності майбутніх економістів з позицій праксеології як науки про людську діяльність крізь призму її ефективності.

Теоретичний аналіз наукових праць та практичного досвіду з підготовки бакалаврів з економіки дав змогу виокремити низку суперечностей між:

- соціальним запитом на економістів-практиків, здатних на основі якісної аналітичної діяльності ефективно вирішувати професійні завдання, та відсутністю праксеологічних засад у їхній професійній підготовці;
- специфікою аналітичної діяльності фахівців у галузі економіки, вимогою роботодавців до результатів такої діяльності та особливостями професійної підготовки бакалаврів з економіки у ЗВО, яка більшою мірою орієнтована на теоретичну й обчислювально-розрахункову, а не аналітичну діяльність;
- поширенням компетентнісних підходів у професійній освіті та відсутністю ефективних моделей розвитку аналітичної компетентності бакалаврів з економіки на засадах праксеологічного підходу.

Соціальна значущість проблеми розвитку аналітичної компетентності бакалаврів з економіки, її недостатня теоретична й практична розробленість, потреба вирішення виявлених суперечностей зумовили вибір теми дисертаційного дослідження **«Розвиток аналітичної компетентності майбутніх бакалаврів з економіки на засадах праксеологічного підходу»**.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дослідження проводилося у межах науково-дослідної роботи кафедри бізнес-економіки та адміністрування «Стратегічне управління соціально-економічними системами в умовах глобальних викликів» (реєстраційний номер 0117U004981, 2017–2020 рр.).

Тему дослідження затверджено вченою радою Сумського державного педагогічного університету ім. А. С. Макаренка (протокол № 12 від 20.06.2018 р.).

Об'єктом дослідження є процес професійної підготовки майбутніх бакалаврів з економіки.

Предмет дослідження – модель розвитку аналітичної компетентності майбутніх бакалаврів з економіки на засадах праксеологічного підходу.

Мета дослідження полягає в теоретичному обґрунтуванні, розробці та експериментальній перевірці ефективності моделі розвитку аналітичної компетентності майбутніх бакалаврів з економіки на засадах праксеологічного підходу.

Відповідно до мети визначено такі **завдання дослідження**:

1) виявити стан розробленості проблеми розвитку аналітичної компетентності майбутніх бакалаврів з економіки, визначити теоретичні основи такого розвитку на основі праксеологічного підходу;

2) визначити сутність і структуру аналітичної компетентності майбутніх бакалаврів з економіки;

3) розробити і теоретично обґрунтувати функціональну модель розвитку аналітичної компетентності майбутніх бакалаврів з економіки на засадах праксеологічного підходу, розробити діагностичний інструментарій (критерії, показники, рівні) для визначення її ефективності;

4) експериментально перевірити ефективність розробленої функціональної моделі розвитку аналітичної компетентності майбутніх бакалаврів з економіки на засадах праксеологічного підходу.

Для реалізації мети дослідження і вирішення поставлених завдань було використано комплекс **методів дослідження**:

– *теоретичні*: *аналіз, синтез та систематизація* наукових джерел з метою виявлення стану розробленості проблеми розвитку аналітичної компетентності майбутніх бакалаврів з економіки на засадах праксеологічного підходу, *систематизація й узагальнення* з метою дослідження практичного досвіду розвитку аналітичної компетентності; *термінологічний аналіз* для визначення сутності і змісту ключових дефініцій дослідження; *структурний аналіз* для визначення компонентів, критеріїв, показників та рівнів розвитку аналітичної компетентності; *педагогічне проектування та моделювання* з метою опису моделі розвитку аналітичної компетентності майбутніх бакалаврів з економіки на засадах праксеологічного підходу;

– *емпіричні*: *спостереження, анкетування* з метою вивчення практичного досвіду професійної підготовки майбутніх фахівців з економіки у вітчизняних закладах вищої освіти на компетентнісних засадах; *педагогічний експеримент* (констатувальний та формувальний), *педагогічний моніторинг, тестування* для визначення рівнів розвитку аналітичної компетентності та експериментальної перевірки ефективності розробленої моделі розвитку аналітичної компетентності майбутніх бакалаврів з економіки на засадах праксеологічного підходу;

– *статистичні*: методи описової статистики, критерій однорідності χ^2 Пірсона з метою опрацювання результатів педагогічного експерименту та визначення достовірності отриманих результатів.

Наукова новизна та теоретичне значення одержаних результатів дослідження є у тому, що:

– *вперше* розроблено та теоретично обґрунтовано функціональну модель розвитку аналітичної компетентності майбутніх бакалаврів з економіки на засадах прагматологічного підходу, яка базується на використанні комплексу методологічних принципів (системності, зв'язку теорії з практикою, активності, студентоцентризму, використання компетентнісних задач, динамічності, моделювання професійної діяльності) і передбачає вдосконалення змісту (спецкурс з розвитку аналітичної компетентності майбутніх економістів), залучення нетрадиційних форм (ігрові, тренінги, проблемні семінари, бінарні заняття та ін.), методів (методи інтерактивного навчання (акваріум, дерево рішень, мозковий штурм тощо), метод проєктів, метод кейсів, метод синектики, методи активізації пізнавальних мотивів, активні методи (створення ситуації успіху, баскет, інциденту, номінальних груп, бізнес-симуляція, сенкан)) і засобів (компетентнісні задачі, матеріали мережі Інтернет, ситуативні інтерактивні завдання) та урахування педагогічних умов (стимулювання мотивації щодо аналітичної діяльності як способу професійного становлення; синтезоване застосування традиційних та інноваційних методів та форм організації професійної підготовки бакалаврів з економіки, що забезпечують реалізацію аналітичної діяльності; використання навчально-методичного забезпечення, адекватного до змісту аналітичної діяльності; опанування майбутніми бакалаврами з економіки аналітичним інструментарієм);

– *уточнено* змістові характеристики понять «аналітична діяльність» (цілеспрямований процес, у результаті якого первинна інформація перетворюється у вторинну, якісно більш довшену, інформацію завдяки вмінням аналізувати, синтезувати, узагальнювати, систематизувати, порівнювати, прогнозувати та суб'єктивно й об'єктивно оцінювати); «аналітична компетентність майбутніх бакалаврів з економіки» (професійно значуща інтегральна характеристика особистості, що поєднує індивідуальні характеристики мислення (логічність, кмітливість, глибина, широта, гнучкість, креативність, критичність) із здатністю до аналітичної діяльності у професійній сфері), «розвиток аналітичної компетентності майбутніх бакалаврів з економіки» (процес удосконалення індивідуальних характеристик мислення, який базується на сприйманні аналітичної діяльності як базової для професійної економічної діяльності і реалізується через вплив на мотивацію здійснювати аналітичну діяльність, розвиток знань з математики та фахових дисциплін, розвиток умінь виконувати аналітичну діяльність та здатність здійснювати рефлексію щодо неї);

– *описано* структуру аналітичної компетентності майбутніх бакалаврів з економіки у єдності мотиваційного, когнітивного, діяльнісного та рефлексивного компонентів; розроблено діагностичний інструментарій для оцінювання рівнів (початковий, шаблонний, продуктивний) розвитку аналітичної компетентності майбутніх бакалаврів з економіки, який містить комплекс діагностичних методик, критерії та показники (критичність,

глибина та широта, логічність, кмітливість, гнучкість, самостійність, креативність);

– *удосконалено* шляхи і засоби професійної підготовки майбутніх бакалаврів з економіки у закладах вищої освіти, що спрямовані на розвиток аналітичної компетентності на засадах праксеологічного підходу;

– *подальшого розвитку набули* наукові положення щодо застосування сучасних інтерактивних технологій у процесі професійної підготовки майбутніх бакалаврів з економіки у закладах вищої освіти.

Практичне значення отриманих результатів полягає в їх достатній готовності до впровадження у освітній процес професійної підготовки майбутніх бакалаврів з економіки для розвитку в них аналітичної компетентності, зокрема, розроблено навчальний посібник «Розвиток аналітичної компетентності студентів економічних спеціальностей» для супроводу спецкурсу «Компетентнісні задачі з економіки», до якого розроблені й підтвердили свою ефективність дидактичні матеріали, а також навчально-методичні матеріали до курсів «Аналіз фінансової діяльності фірми», «Стратегія розвитку підприємництва», «Економіка», «Економічна теорія», «Регіональний менеджмент».

Результати дослідження можуть бути використані науково-педагогічними працівниками для формування аналітичної компетентності фахівців економічних та інших спеціальностей, організації самостійної, індивідуальної роботи, при створенні методичних рекомендацій з професійно орієнтованих дисциплін, студентами у процесі підготовки науково-дослідних та кваліфікаційних робіт, наукових і творчих проектів, а також у системі підвищення кваліфікації фахівців з економіки.

Додаток В

План-проспект дисертації історико-педагогічного спрямування

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ ЗАКЛАД «ЛУГАНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ імені Тараса ШЕВЧЕНКА»**

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

БРИВКО Микола Вікторович

УДК 37.014(091):323.281](477“192/193”(043.3)

ДИСЕРТАЦІЯ

**ПРОБЛЕМИ ШКІЛЬНОЇ ТА ВИЩОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ В УМОВАХ
ПОЛІТИЧНИХ РЕПРЕСІЙ (1920-1930 РР.)**

011 – Освітні, педагогічні науки

Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело.

_____ /М. В. Бривко/

Науковий керівник –
Курило Віталій Семенович
доктор педагогічних наук, професор,
академік НАПН України

Старобільськ – 2021

АНОТАЦІЯ

Бривко М. В. Проблеми шкільної та вищої освіти України в умовах політичних репресій (1920-1930 рр.). – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії з галузі 01 – Освіта/Педагогіка за спеціальністю 011 – Освітні, педагогічні науки. – Державний заклад «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка». – Старобільськ, 2021.

Дисертація є історико-педагогічним дослідженням з проблем шкільної та вищої освіти України в умовах здійснення політики політичних репресій (1920-1930 рр.).

Актуальність дисертаційної роботи зумовлена тим, що, розкриваючи сутність проблем шкільної та вищої освіти України 1920-1930-х років в умовах політичних репресій, демонструють як ці події відбувались, якими педагогічними способами користувались для політизації навчально-виховного процесу, а також що слід уникати, чому протидіяти в сучасній українській освіті і суспільстві. Насамперед це пов'язано тими модернізаційними процесами й викликами, які постають перед суспільством сьогодні та суспільно-політичною ситуацією в Україні загалом, соціальними суперечностями між різними політичними силами й сусідніми країнами, передусім Російською Федерацією, які впливають на функціонування освіти на регіональному та національному рівнях, створюючи передумови для виникнення негативних явищ в освіті, таких як цькування (булінг), нав'язування певних політичних поглядів, ідеологій, дискримінації, пропаганди й агітації, що є неприпустимим у сучасній освіті незалежної демократичної країни.

А від так, наукова новизна дослідження полягає у тому, що вперше визначено комплекс проблем шкільної та вищої освіти в умовах функціонування політичних репресій радянської тоталітарної системи. Зокрема, у процесі проведеного дослідження розглянута особливість навчально-виховного процесу в освітніх закладах України у контексті «боротьби з ворогами народу», визначена ідеологічно-педагогічна складова обґрунтування репресій освітян засобами пропаганди й звинувачень органів ДПУ-НКВС, специфіка політичних переслідувань й репресій щодо працівників шкільної і вищої освіти.

У процесі дослідження уточнено особливості функціонування вищої та шкільної освіти в умовах здійснення політичних репресій.

Практичне значення результатів дослідження полягає в тому, що висновки й матеріали роботи можуть бути спрямовані на вдосконалення змісту й організації освітнього процесу у вищих та загальноосвітніх навчальних закладах України, для протидії різним формам і проявам насильства, дискримінації, переслідувань.

Фактичний історико-педагогічний матеріал, теоретичні положення й висновки дисертації можуть бути використані під час підготовки та викладання педагогічних навчальних курсів із загальної педагогіки, історії педагогіки, при написанні курсових, дипломних, магістерських робіт; подальших наукових розвідках із історії педагогіки та укладанні підручників й навчальних посібників для здобувачів вищої освіти.

Методологічною основою дослідження стали положення парадігмального, мікроісторичного, психоісторичного, герменевтичного та системно-хронологічного підходів, які взаємодіяли та узгоджувалися між собою. Окрім того, певними методологічними орієнтирами слугували загальнонаукові принципи: об'єктивність, історизм, проблемно-хронологічний, багатофакторність, що давало можливість для реалізації заявленої мети і виконання поставлених завдань дослідження. У ході роботи був використаний комплекс взаємопов'язаних методів, як загальнонаукових, так і спеціально історичних та міждисциплінарних, зокрема: теоретичний історико-педагогічний аналіз, контент-аналіз, метод аналогії, історичного моделювання, генералізації та компаративний метод, метабіографічний метод.

У ході дослідження було встановлено, що історіографія проблем шкільної та вищої освіти України в умовах здійснення політичних репресій у 1920-1930-х роках включає три періоди, що характеризують зміни в прояві науково-практичного інтересу до зазначеної теми. Ці періоди мають свої хронологічні межі та певні ідеологічні штампи. Перший період, *радянський* (1920-1991 рр.) – характеризується однотипністю підходів та пануванням однієї методологічної основи – марксизму-ленінізму, де висвітлення розвитку шкільної та вищої освіти України 1920-1930-х років певною мірою є заангажованим і практично не торкається проблем освіти в умовах політичних репресій. Протягом другого періоду, *українського* (1991-2021) – відбувається розкриття багатьох малодосліджених проблем та переосмислення різних історіографічних оцінок. У той же час спостерігається певна емоційність та переймання західної методології й наукових підходів при вивченні складних суспільно-політичних процесів 1920-1930-х років в освіті України, зокрема і питання політичних репресій в системі освіти. Третій період, *українська еміграція та закордонні дослідники* (1920-2021 рр.) – характеризується розробкою методологічної основи, позбавленої радянського ідеологічного впливу. Наявні праці спиралися на певну емоційність та суб'єктивність в інтерпретації тих процесів, що відбувалися в освіті радянської тоталітарної системи.

У той час, слід констатувати, що, переосмислюючи концептуальні засади історіографії, спостерігається відсутність комплексного дослідження зазначеної теми, наявні праці стосувалися переважно політичних репресій або розвитку освіти та її труднощів у загальному контексті чи на регіональному рівні, оминаючи висвітлення проблем шкільної та вищої освіти України в умовах політичних репресій. Також у результаті

грунтового аналізу джерельної бази дослідження виокремлена низка груп джерел, у тому числі раніше маловивчених або недоступних, які дали достатнє підґрунтя для реалізації поставлених дослідницьких завдань.

Проблеми шкільної та вищої освіти України 1920-1930-х рр. досліджено в соціально-історичному контексті, який розглянуто як сукупність соціально-політичних та соціально-економічних умов, що визначали її мету, завдання, характер і особливості. З'ясовано, що розвиток освіти був зумовлений як економічними факторами розвитку народного господарства, так і становленням політичного тоталітарного режиму.

Установлено, що державна політика в галузі освіти була спрямована на забезпечення обов'язкової загальної середньої освіти, і це підтверджується прийнятими нормативно-правовими актами. У той же час освіта слугувала зручним політико-ідеологічним інструментом тогочасної радянської влади, що стало причиною надмірної централізації навчально-виховного процесу і відповідно політичних переслідувань і репресій проти незадоволених або тих, кого не влаштовував тоталітарний режим.

З'ясовано особливості організації навчально-виховного процесу й ідеологічно-методологічної моделі розвитку шкільної та вищої освіти, які пройшли свій особливий шлях становлення від пошуку ефективних освітньо-виховних методів та співіснування різних методологічних напрямків у 1920-х роках до затвердження єдиної марксистської теорії виховання у поєднанні з теорією класової боротьби. Реалізувалося це на тлі політичних репресій і пропаганди через засоби масової інформації та навчально-виховний процес, зокрема це яскраво демонструє змістовне наповнення навчальних планів й програм, підручників, навчально-методичних посібників, інших видань.

Дослідження розкриває сутність політичних репресій викладачів й учителів, як важливої соціально-професійної групи населення радянського суспільства, на підставі вивчення архівно-кримінальних справ та інших документів 1920-1930-х років. Проаналізовані джерела дозволили довести абсурдність та злочинність радянської влади щодо репресованих та розкрити змістовні особливості обвинувачень, які у різні часи відрізнялися. Якщо у 1920-х роках звинувачення були пов'язані переважно з військовою службою та здобутою так званою «царською» чи «буржуазною» освітою, з часом акцент зміщуються на не «пролетарське» соціальне походження чи націоналізм, то у 1930-х роках відбувається розширення звинувачень, зокрема у троцькізмі, яке з середини 1930-х років подекуди зрощується з українським чи польським націоналізмом.

У дослідженні схарактеризовані основні методи здійснення політичних репресій, зокрема це метод створення неіснуючих «контрреволюційних організацій» та метод показових судових процесів, які яскраво демонстрували суспільству «неминучість» боротьби з «ворогами народу» з боку органів НКВС. Окрім цього, виокремлені більш поблажливі методи репресування, як, скажімо, метод «чистки» за соціальним походженням, політичне переслідування й психолого-пропагандистський

тиск через засоби масової інформації або виступи, мітинги чи засідання, педагогічна атестація вчителя або висилка за кордон викладачів.

Отримані результати дослідження дали підстави для визначення певного кола проблем вищої та шкільної освіти України в умовах політичних репресій у 1920-1930-х роках. Зокрема це:

1) ідеологічне панування і перевантаженість суспільно-політичним компонентом навчально-виховного процесу в закладах освіти;

2) надмірна політизація та високі ідеологічні вимоги до змісту навчального і навчально-методичного забезпечення процесу у вищій та шкільній освіті України;

3) пропаганда «боротьби з ворогами народу», зокрема з церквою, «куркулями», «троцькістами», у суспільно-політичних, галузевих, профільних та дитячих засобах масової інформації, у навчальній і навчально-методичній літературі;

4) цькування так званих «ворогів народу» в навчальних закладах освіти та в суспільстві на персоналізованому рівні, через засоби масової інформації, мітинги, громадський осуд, у тому числі і за участю учнівської молоді;

5) політична недовіра до освітян як до представників інтелігенції з боку радянської влади і партійної номенклатури;

6) поширення доносів та недовіри одне до одного серед учнівсько-студентського і викладацького середовища;

7) вилучення педагогічних працівників з навчально-виховного процесу через застосування різних методів і засобів політичного репресування;

8) використання педагогічно-викладацької діяльності як доказу провини;

9) зниження якості освіти через нестачу професійно досвідчених викладачів й учителів.

Зазначені проблеми в умовах здійснення політичних репресій породжувалися як самими репресіями, так і тією державною політикою й ідеологією радянської влади, яку вона здійснювала.

Дослідження не вичерпує всіх аспектів дисертаційної проблеми, над якими у подальшому слід зосередити увагу, зокрема на визначенні кількості репресованих освітян та систематизації й аналізу прикладів фальсифікування органами ДПУ-НКВС, з'ясуванню питання впливу політичних репресій на функціонування системи освіти УРСР у зазначений період.

Ключові слова: шкільна та вища освіта, учителі, викладачі, політичні репресії, переслідування, «боротьба з ворогами», пропаганда, навчально-виховний процес, 1920-1930 рр., ДПУ – НКВС, УСРР – УРСР.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ ВІДОБРАЖЕНО В ТАКИХ ПУБЛІКАЦІЯХ:

1. Бривко М. Політичне цькування освітян у 1920-1930-х роках як частина політичного репресування. *Вісник Луганського національного*

- університету імені Тараса Шевченка. Педагогічні науки. 2021. № 1 (березень). Ч. 1. / Ред. кол.: Савченко С. В. (голова) та інші. Старобільськ: ДЗ «ЛНУ ім. Т. Шевченко, 2021. 279 с. С. 5-21.
2. Бривко М. Ідеологічно-методологічна основа освітнього процесу радянської України 1920-1930-х років. *Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський зб. наук. пр. молодих вчених Дрогобиц. держ. пед. ун-ту імені Івана Франка*. 2021. № 36. Т. 1. / Ред.-упорядники: М. Пантюк та інші. Дрогобич: Видавничий дім «Гельветика», 2021. 318 с. С. 220-224 [*Index Copernicus*].
 3. Бривко М. Політичне цькування та «боротьба з ворогами народу» в системі освіти УРСР 1920-1930-х років. *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Історичні науки*. 2020. № 6 (грудень). / Ред. кол.: Семеріков С.О. (голова) та інші. Старобільськ: ДЗ «ЛНУ ім. Т. Шевченко, 2020. 214 с. С. 83-108.
 4. Бривко М. «Шкідницька лінія» у репресивній політиці радянської влади щодо наркомату освіти УРСР за доби «Великого терору» (1937-1938 рр.). *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Історичні науки*. 2019. № 8 (листопад). / Ред. кол.: Курило В.С. (голова) та інші. Старобільськ: ДЗ «ЛНУ ім. Т. Шевченко, 2019. 170 с. С. 26-40.
 5. Бривко М. Політичні переслідування й репресії учителів Київщини у 1937-1941 роках. *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Історичні науки*. 2019. № 5 (червень). / Ред. кол.: Курило В.С. (голова) та інші. Старобільськ: ДЗ «ЛНУ ім. Т. Шевченко, 2019. 144 с. С. 40-55.

Статті в наукових фахових виданнях, які входять до міжнародних наукометричних баз даних

6. Бривко М. «Шкідницька лінія» освітньо-виховної діяльності учителів (за матеріалами архівно-кримінальних справ). *Virtus*. 2020. № 42. С. 151-154 [*Google Scholar, Scientific Indexing Services (SIS) (USA), Scientific Journal Impact Factor (SJIFactor)*].
7. Бривко М. Боротьба з «ворогами народу» у навчально-виховному процесі радянської освіти 1920-1930-х років. *Грааль науки*. 2021. № 1. С. 333-338. [*Index Copernicus, UKRISTEI, CrossRef, Google Scholar*].

Статті в інших виданнях, матеріали та тези конференцій

8. Бривко М. Луганський вимір Биківнянської трагедії (за матеріалами архівно-кримінальної справи). *Луганичина: краєзнавчі розвідки: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, 24 квітня 2018 р., Старобільськ, Україна*. / ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка» та ін. Старобільськ: ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка», 2018. 230 с. С. 16-20.
9. Бривко М. Політичні репресії 1937-1938 років на сторінках освітніх друкованих видань як елемент пропаганди. *Мас-медіа на зламі епох:*

реалії та перспективи розвитку: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції. / Відп. ред. Галич А.О. Старобільськ: ДЗ «ЛНУ ім. Тараса Шевченка», 2018. 326 с. С. 85-94.

10. Бривко М. Учителі Сквирського району Київщини – «вороги народу» (за матеріалами архівно-кримінальних справ). *Вісник державного архіву Хмельницької області «Подільська старовина». Випуск присвячений 80-м роковинам Великого терору - масових політичних репресій 1937-1938 років в Україні.* 2018. № 3. С. 69-72.
11. Бривко М. «Шкідницька діяльність» учителів Київщини – версія НКВС УРСР (за матеріалами архівно-кримінальних справ). *Naukowy i innowacyjny potencjał prezentacji: kolekcja prac naukowych «ЛОГОΣ» z materiałami Międzynarodowej naukowo-praktycznej konferencji, Opole, 18 listopada 2018 r.* Równe: «Volynsky Oberegi» Publishing House, 2018. Tom 5. Pp. 89-93.
12. Бривко М. «Контрреволюційні організації» учителів – версія НКВС УРСР (за матеріалами архівно-кримінальних справ). *Гуманітарний корпус: [збірник наукових статей з актуальних проблем філософії, культурології, психології, педагогіки та історії].* Випуск 21. Вінниця: ТОВ Нілан ЛТД, 2018. 108 с. С. 20-23.
13. Бривко М. Ідеологічно-методична основа навчально-виховного процесу в 1930-х роках за часи сталінського режиму. *La science et la technologie à l'ère de la société de l'information: coll. de papiers scientifiques «ЛОГОΣ» z avec des matériaux de la conf. scientifique et pratique internationale, Bordeaux, 3 mars, 2019 r.* Bordeaux: ОР «Plateforme scientifique européenne», 2019. V. 5. Pp. 99-102.
14. Бривко М. Іван Кривоніс – звичайний учитель чи незвичайна особистість (за матеріалами архівно-кримінальної справи). *Eurasian scientific congress. Abstracts of the 2nd International scientific and practical conference.* Barca Academy Publishing. Barcelona, Spain. 2020. Pp. 380–386.
15. Бривко М. Політичні репресії учителів України, як засіб нищення української інтелігенції. *Тоталітаризм як система знищення національної пам'яті: збірник наукових праць за матеріалами всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю 11 – 12 червня 2020 року.* / Науковий ред. Т. Єщенко. Львів: Друкарня Львівського національного медичного університету імені Данила Галицького, 2020. 556 с. С. 292-295.
16. Бривко М. Політичні репресії щодо учителів польської мови та літератури Київщини у 1920-1930-х роках. *Науковий простір: актуальні питання, досягнення та інновації. Матеріали міжнародної наукової конференції, 2 жовтня, 2020 рік.* Харків. Том 2. Харків: МЦНД, 2020. 100 с. С. 85-89.
17. Бривко М. Політичні репресії щодо учителів Києва у 1937-1938 роках. *Треті києвознавчі читання: історія та етнокультура. Збірник*

матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції (Київ, 27 березня 2020 р.). / Редкол.: О.П. Реєнт (голова), В.П. Капелюшний, І.П. Патриляк, О.П. Гончаров, Н.В. Терес. Київ: Фоліант, 2020. С. 186-191.

18. Бривко М. Політичні репресії польськомовних учителів Києва у 1937-1938 роках. *Міся / місце пам'яті в польсько-українському діалозі порозуміння (80-х роковин Катинського злочину): збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції (21 листопада 2020 р.). / Ред.кол.: В. Мельник, М. Сівко та інші. Київ - Варшава: ТОВ «Прінтеко», 2020. 237 с. С. 170-173.*

ANNOTATION

Bryvko M. V. Problems of school and higher education of Ukraine in the conditions of political repressions (1920-1930). – Qualifying scientific work on the rights of the manuscript.

The dissertation for the degree of Doctor of Philosophy in the specialty 011 – educational, pedagogical sciences, specialization – general pedagogy and history of pedagogy. – State Institution "Luhansk Taras Shevchenko National University". – Starobilsk, 2021

The dissertation is a historical and pedagogical research on the problems of school and higher education in Ukraine in the context of the policy of political repression (1920-1930).

The relevance of this dissertation research is due to the fact that revealing the essence of the problems of school and higher education in Ukraine in 1920-1930 in the context of political repression, demonstrates not only how it happened, in particular in the educational process by pedagogical means, but what to avoid and for what to counteract in modern Ukrainian education and society. This is due to the modernization processes and challenges facing society today and due to the socio-political situation in Ukraine and social contradictions between various political forces and neighboring countries, especially the Russian Federation, which affect the functioning of education at the regional and national levels, creating the preconditions for the emergence of negative phenomena in education. Such as harassment, bullying, the imposition of certain political views, ideologies, discrimination, propaganda and agitation, which are unacceptable in the modern education of an independent democracy.

And so, the scientific novelty of the study is that for the first time identified a set of problems of school and higher education in the functioning of political repression of the Soviet totalitarian system.

In particular, in the course of the research the peculiarity of the educational process in educational institutions of Ukraine in the context of "fighting the enemies of the nation" was considered, the ideological and pedagogical component of substantiation of repression of educators by means of propaganda and accusations of the DPU-NKVD, specifics of political persecution and repression concerning workers of school and higher education is defined.

In the course of the research the peculiarities of the functioning of higher and school education in the conditions of political repression are specified.

The practical significance of the research results is that conclusions and materials of the research can be aimed at improving the content and organization of the educational process in higher and secondary educational institutions of Ukraine, to combat various forms and manifestations of violence, discrimination and persecution.

The actual historical and pedagogical material, theoretical provisions and conclusions of the dissertation research can be used during the preparation and teaching of pedagogical training courses in general pedagogy, history of pedagogy, when writing term papers, dissertations, master's theses; further scientific research on the history of pedagogy and compiling textbooks and manuals on the history of pedagogy.

The methodological basis of the research were the provisions of paradigmatic, microhistorical, psychohistorical, hermeneutic and system-chronological approaches, which interacted and accorded with each other. In addition, general scientific principles, such as objectivity, historicism, problem-chronological, multifactorial, served as certain methodological guidelines. This made it possible to use a set of interrelated methods, both general and special historical and interdisciplinary, to achieve the stated goal and fulfill the objectives of the research, in particular: theoretical historical and pedagogical analysis, content analysis, method of analogy, method of historical modeling, method of generalization and comparative method, metabiographical method.

The research found that the historiography of the problems of school and higher education in Ukraine in the context of political repression in the 1920s and 1930s includes three periods that characterize the changes in the manifestation of scientific and practical interest in this topic. These periods have their own chronological boundaries and certain ideological stereotypes. The first period, the Soviet period (1920-1991), is characterized by uniformity of approaches and the dominance of one methodological basis - Marxism-Leninism, where a little biased coverage of the development of school and higher education in Ukraine in the 1920s and 1930s hardly touches on the problems of education in the context of political repression. During the second period, the Ukrainian period (1991-2021), many little-studied problems are revealed, and various historiographical assessments are reconsidered. At the same time, there is a certain emotionality and imitation of Western methodology and scientific approaches in the research of complex socio-political processes of the 1920s and 1930s in the education of Ukraine, including the issue of political repression in the education system. The third period, Ukrainian emigration and foreign researchers (1920-2021), is characterized by the development of a methodological framework devoid of Soviet ideological influence. The existing works were based on a certain emotionality and subjectivity in the interpretation of the processes that took place in the education of the Soviet totalitarian system.

At the same time, it should be noted that rethinking the conceptual foundations of historiography, there is a lack of comprehensive research on this topic, the available work concerned mainly political repression or the development of education and its difficulties in the general context or at the regional level, bypassing the coverage of the problems of school and higher education in Ukraine in the context of political repression. Also, as a result of a thorough analysis of the source base of the research, a number of groups of sources were identified, including previously little studied or unavailable, which provided a sufficient basis for the implementation of research objectives.

The problems of school and higher education in Ukraine in the 1920s and 1930s were studied in the socio-historical context, which was considered as a set of socio-political and socio-economic conditions that determined its purpose, objectives, nature and features. It was found that the development of education was due to both economic factors in the development of the national economy and the formation of a political totalitarian regime.

It has been established that the state policy in the field of education was aimed at ensuring compulsory general secondary education, and this is confirmed by the adopted normative legal acts. At the same time, education served as a convenient political and ideological tool of the then Soviet government, which led to excessive centralization of the educational process and, accordingly, political persecution and repression against the dissatisfied or those who were not satisfied with the totalitarian regime.

The peculiarities of the organization of the educational process and the ideological and methodological model of the development of school and higher education were clarified. They went through a special path of formation from the search for effective educational methods and the coexistence of different methodological directions in the 1920s to the adoption of the only Marxist theory of education combined with the theory of class struggle. This was realized on the background of political repression and propaganda through the media and the educational process. In particular, it clearly demonstrates the content of curricula and programs, textbooks, manuals and other publications.

The research reveals the essence of political repression of teachers as an important socio-professional group of the population of Soviet society, based on the research of archival and criminal cases and other documents of the 1920s and 1930s. The analyzed sources allowed to prove the absurdity and criminality of the Soviet government against the repressed and to reveal the substantive features of the accusations, which differed at different times. If in the 1920s the accusations were mainly related to military service and the so-called "royal" or "bourgeois" education, over time the emphasis shifted to non-proletarian social origins or nationalism, then in the 1930s there were expansion accusations, in particular of Trotskyism, which since the mid-1930s has sometimes merged with Ukrainian or Polish nationalism.

The research describes the main methods of political repression, including the method of creating non-existent "counter-revolutionary organizations" and the

method of demonstrative trials, which clearly demonstrated to society the "inevitability" of the NKVD's struggle against "enemies of the nation." In addition, there are more lenient methods of repression, such as the method of "cleansing" of social origin, political persecution and psychological and propaganda pressure through the media or speeches, rallies or meetings, pedagogical certification of teachers or deportation of teachers abroad.

The obtained results of the research provided grounds for determining a certain range of problems of higher and school education in Ukraine in the conditions of political repressions in 1920-1930. In particular, these are:

- 1) Ideological domination and overload of the socio-political component of the educational process in educational institutions;
- 2) Excessive politicization and high ideological requirements for the content of educational and teaching-methodological support of the educational process of higher and school education in Ukraine;
- 3) Propaganda of "struggle against the enemies of the people", in particular with the church, "kulaks", "Trotskyists", in socio-political, branch, profile and children's mass media, in educational and educational-methodical literature;
- 4) Harassment of so-called "enemies of the nation" in educational institutions and in society at a personalized level, through the media, rallies, public condemnation, including with the participation of student youth;
- 5) Political distrust of educators as representatives of the intelligentsia on the part of the Soviet government and the party nomenclature;
- 6) Spreading denunciations and mistrust of each other among students and teachers;
- 7) Withdrawal of pedagogical workers from the educational process through the use of various methods and means of political repression;
- 8) Use of pedagogical and teaching activities as proof of guilt;
- 9) Decreased quality of education due to lack of professionally experienced teachers.

These problems in the context of political repression were caused both by repression and by the state policy and ideology of the Soviet government, which it carried out.

The research does not cover all aspects of the dissertation problem, which should be further focused on, including determining the number of repressed educators and systematization and analysis of cases of falsification by the DPU-2NKVD, clarifying the impact of political repression on the education system of the USSR in this period.

Key words: school and higher education, teachers, professors, political repressions, persecution, "struggle with enemies", propaganda, educational process, 1920-1930, DPU - NKVD, USSR - USSR.

MAIN POINTS OF THE THESIS WORK ARE REFLECTED IN THE PUBLICATIONS AS FOLLOWS:

Scientific papers which include the main results of the thesis

1. Bryvko M. Political harassment of educators in the 1920s and 1930s as part of political repression. *Bulletin of Luhansk Taras Shevchenko National University. Pedagogical sciences*. 2021. № 1 (March). Part 1. / Ed.: Savchenko S. V. (chairman) and others. Starobilsk: State institution "Luhansk Taras Shevchenko National University", 2021. 279 p. Pp. 5-21.

2. Bryvko M. Ideological and methodological basis of the educational process of Soviet Ukraine in 1920-1930. *Topical issues of the humanities: an intercollegiate collection of researchers working with young people with Drohobych workers at Ivan Franko University*. 2021. № 36. Volume 1. / Ed.: Pantyuk M. (chairman) and others. Drohobych: «Helvetica» Publishing House, 2021. 318 p. Pp. 220-224 [*Index Copernicus*].
3. Bryvko M. Political persecution and "struggle with the enemies of the people" in the education system of the USSR 1920-1930's. *Bulletin of Luhansk Taras Shevchenko National University. Historical sciences*. 2020. № 6 (December). / Ed.: Semerikov S. O. (chairman) and others. Starobilsk: State institution "Luhansk Taras Shevchenko National University", 2020. 214 p. Pp. 83-108.
4. Bryvko M. "Shkidnytsia Line" in the Soviet government's repressive policy on the People's Commissariat for Education of the USSR during the "Great Terror" (1937-1938). *Bulletin of Luhansk Taras Shevchenko National University. Historical sciences*. 2019. № 8 (November). / Ed.: Kurilo V. S. (chairman) and others. Starobilsk: State institution "Luhansk Taras Shevchenko National University", 2019. 170 p. Pp. 26-40.
5. Bryvko M. Political persecutions and repressions of teachers in the Kyiv region in the 1937-1941. *Bulletin of Luhansk Taras Shevchenko National University. Historical sciences*. 2019. № 5 (June). / Ed.: Kurilo V. S. (chairman) and others. Starobilsk: State institution "Luhansk Taras Shevchenko National University", 2019. 144 p. Pp. 40-55.

Articles in scientific professional publications included in international scientometric databases

6. Bryvko M. "Pest line" in teachers' of education and upbringing work (on the materials of archival and criminal cases). *Virtus*. 2020. № 42. Pp. 151-154 [*Google Scholar, Scientific Indexing Services (SIS) (USA), Scientific Journal Impact Factor (SJIFactor)*].
7. Bryvko M. The struggle with the "enemies of the nation" in the educational process of Soviet education in the 1920-1930's. *Grail of Science*. 2021. № 1. Pp. 333-338. [*Index Copernicus, UKRISTEI, CrossRef, Google Scholar*].

Articles in other publications, materials and abstracts of conferences

8. Bryvko M. Luhansk dimension of the Bykivnia tragedy (according to the materials of the archival-criminal case). *Luhansk region: local lore developments: materials of the All-Ukrainian scientific-practical conference, April 24, 2018, Starobilsk, Ukraine*. / State Institution "Luhansk Taras Shevchenko National University", etc. Starobilsk: State institution "Luhansk Taras Shevchenko National University", 2018. 230 p. Pp. 16-20.
9. Bryvko M. Political repressions of 1937-1938 on the pages of educational publications as an element of propaganda. *Mass media at the turn of the epochs: realities and prospects of development: materials of the All-Ukrainian scientific-practical conference*. / Resp. Ed.: Galich A.O.

- Starobilsk: State institution "Luhansk Taras Shevchenko National University", 2018. 326 p. Pp. 85-94.
10. Bryvko M. Teachers of Skvyra district of Kyiv region - "enemies of the nation" (according to archival and criminal cases). *Bulletin of the State Archives of Khmelnytsky Region, "Podilska Antiquity". The issue is dedicated to the 80th anniversary of the Great Terror - mass political repressions of 1937-1938 in Ukraine.* 2018. № 3. Pp. 69–72.
 11. Bryvko M. "Pest activity" of teachers of Kyiv region - version of the NKVD of the USSR (based on archival and criminal cases). *Scientific and innovative potential of the presentation: a collection of scientific works "ΛΟΓΟΣ" with materials of the International scientific-practical conference, Opole, October 18, 2018.* Równe: «Volynsky Oberegi» Publishing House, 2018. Volume 5. Pp. 89-93.
 12. Bryvko M. "Counter-revolutionary organizations" of teachers - version of the NKVD of the USSR (based on archival and criminal cases). *Humanities: [collection of scientific articles on current issues of philosophy, culturology, psychology, pedagogy and history].* 2018. Issue 21. Vinnytsia: Nilan LTD., 2018. 108 p. Pp. 20-23.
 13. Bryvko M. Ideological and methodological basis of the educational process in the 1930s during the Stalinist regime. *La science et la technologie à l'ère de la société de l'information: coll. de papiers scientifiques «ΛΟΓΟΣ» 3 avec des matériaux de la conf. scientifique et pratique internationale, Bordeaux, 3 mars, 2019 r.* Bordeaux: OP «Plateforme scientifique européenne», 2019. Volume 5. Pp. 99-102.
 14. Bryvko M. Ivan Krivonis - an ordinary teacher or an unusual person (according to the archives and criminal case). *Eurasian scientific congress. Abstracts of the 2nd International scientific and practical conference.* Barça Academy Publishing. Barcelona, Spain. 2020. Pp. 380–386.
 15. Bryvko M. Political repressions of Ukrainian teachers as a means of destroying the Ukrainian intelligentsia. *Totalitarianism as a system of destruction of national memory: a collection of scientific papers based on the materials of the All-Ukrainian scientific-practical conference with international participation on June 11-12, 2020.* / Scientific ed.: T. Yeshchenko. Lviv: Danylo Halytskyi Lviv National Medical University Printing House, 2020. 556 p. Pp. 292-295.
 16. Bryvko M. Political repressions against teachers of Polish language and literature of Kyiv region in 1920-1930s. *Scientific space: current issues, achievements and innovations. Proceedings of the international scientific conference, October 2, 2020.* Kharkiv. Kharkiv: ICSD, 2020. Volume 2. 100 p. Pp. 85-89.
 17. Bryvko M. Political repressions against teachers in Kyiv in 1937-1938. *The third Kyiv studies readings: history and ethnoculture. Proceedings of the International Scientific and Practical Conference (Kyiv, March 27, 2020).* /

Ed.: O. P. Regent (chairman), V. P. Hat, I. P. Patryliak, O.P. Honcharov, H.B. Teres. Kyiv: Foliant, 2020. Pp. 186-191.

18. Bryvko M. Political repressions of Polish-speaking teachers in Kyiv in 1937-1938. *Places / place of memory in the Polish-Ukrainian dialogue of understanding (80th anniversary of the Katyn crime): proceedings of the International Scientific and Practical Conference (November 21, 2020)*. / Ed.: V. Melnyk, M. Sivko and others. Kyiv - Warsaw: "Printeko" LLC, 2020. 237 p. Pp. 170-173.

ЗМІСТ

ВСТУП	
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ РОЗВИТКУ ШКІЛЬНОЇ ТА ВИЩОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ 1920-1930-х РОКІВ В УМОВАХ БІЛЬШОВИСТСЬКОГО ТЕРОРУ	
1.1. Історіографія проблеми та джерельна база	
1.2. Методологія дослідження та ідеологічна основа освіти України в 1920-1930-х роках в умовах політичних репресій	
Висновки до 1 розділу	
РОЗДІЛ 2. ВИКОРИСТАННЯ ОСВІТНЬО-НАУКОВОГО ПРОСТОРУ ДЛЯ СТАНОВЛЕННЯ ТОТАЛІТАРНОГО РЕЖИМУ	
2.1. Використання навчально-виховного процесу у боротьбі проти «ворогів народу»	
2.2. Використання засобів масової інформації у пропаганді політичних репресій в освітньо-науковому просторі	
Висновки до 2 розділу	
РОЗДІЛ 3. ПОЛІТИЧНО-КРИМІНАЛЬНЕ ПЕРЕСЛІДУВАННЯ ПРАЦІВНИКІВ СИСТЕМИ ОСВІТИ ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ ЛОЯЛЬНИХ ДО БІЛЬШОВИЦЬКОГО РЕЖИМУ НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНИХ КАДРІВ	
3.1. Переслідування викладачів закладів вищої освіти	
3.2. Переслідування вчителів загальноосвітніх шкіл	
Висновки до 3 розділу	
ВИСНОВКИ	
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	
ДОДАТКИ	

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Модернізаційні процеси сучасного світу та формування нової моделі суспільства під час «гібридної війни» на Сході ставлять нові виклики перед усіма громадянами незалежної України. З огляду на це, галузь освіти – є одним з найважливіших факторів економічного та соціально-політичного прогресу суспільства, яке прагне називатися демократичним. Саме освіта зобов'язана у комплексі з наукою, культурою піклуватися про всебічний розвиток своїх громадян, адже, як визначає Закон України «Про освіту» (2017): «є основою інтелектуального, духовного, фізичного і культурного розвитку особистості»¹. Метою такої освіти є «всебічний розвиток людини як особистості та найвищої цінності суспільства [...], задля забезпечення сталого розвитку України»², що повинно унеможливити фізичне чи психологічне насильство, експлуатацію, дискримінацію за будь-якою ознакою, приниження честі та гідності, пропаганду та агітацію³.

Проте суспільно-політична ситуація в Україні, соціальні суперечності між політичними силами і сусідніми країнами, передусім Російською Федерацією, яка майже повністю перейняла методи, форми й принципи радянської тоталітарної системи, суттєво впливають на функціонування освіти, як суспільної категорії, на регіональному та національному рівнях, створюючи передумови для виникнення в ній кризових фактів. За таких умов ми все частіше спостерігаємо такі негативні явища як: цькування (булінг), нав'язування певних політичних поглядів та ідеологій, дискримінацію, пропаганду й агітацію, що є неприпустимим в сучасній освіті незалежної демократичної України. Бо незалежність освіти від політичних партій, громадських і релігійних організацій гарантується законодавством України, зокрема Законом України «Про вищу освіту» (2014)⁴, та дає можливість для гармонійного розвитку людини.

У той же час, в історії України був період, коли схожі явища, а точніше: політичні переслідування, репресії, класова нетерпимість та ідеологія, які панували як в суспільстві, так і в людській свідомості, негативно відображалися на функціонуванні всієї української освіти. Сам же термін «політичні репресії» можна визначити, як переслідування особи чи групи в суспільстві з політичних міркувань, зокрема, з метою обмеження або запобігання їх здатності брати

¹ Закон України «Про освіту». 5 вересня 2017 р., поточна редакція 23.04.2021. *Законодавство України*. [Електронний ресурс]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>. Дата перегляду 01.07.2021

² Закон України «Про освіту». 5 вересня 2017 р., поточна редакція 23.04.2021. *Законодавство України*. [Електронний ресурс]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>. Дата перегляду 01.07.2021

³ Закон України «Про повну середню освіту». 16 січня 2020 р.. *Законодавство України*. [Електронний ресурс]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/463-20#Text>. Дата перегляду 01.07.2021

⁴ Закон України «Про вищу освіту». 1 липня 2014 р. *Законодавство України*. [Електронний ресурс]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text>. Дата перегляду 01.06.2021

участь у політичному житті суспільства. Часто супроводжується насильством: фізичним, морально-психологічним або ідеологічним.

З огляду на зазначене, актуальність теми зумовлена тим, що матеріали та висновки цього дослідження розкривають суть проблем шкільної та вищої освіти України 1920-1930-х років у контексті впливу і здійснення політичних репресій та переслідувань у галузі освіти; демонструють як ці події відбувались, якими педагогічними способами користувались для політизації навчально-виховного процесу, а також що слід уникати, чому протидіяти в сучасній українській освіті і суспільстві. До того ж, це дає змогу переосмислити складні і суперечливі процеси національно-культурного та просвітницького будівництва 1920–1930-х років й відновити реальну картину історичної дійсності того часу та співвіднести їх із сьогоденням.

Підтвердженням актуальності дисертаційної роботи є чисельні праці вчених як з проблем історії політичних репресій, так і з історії педагогіки. Важливе значення для дослідження розвитку і становлення освіти України 1920-1930-х років є праці О. Адаменко, Т. Антонюк, О. Бистрицької, В. Курила, С. Очеретянка, А. Сасімова та інших, які у тому чи іншому контексті розглядають розвиток освіти за радянські часи, не оминаючи питання політичних репресій в галузі освіти. Для нашої наукової розвідки важливе значення мали праці з історії політичних репресій в освіті, наприклад, Ю. Шаповала, який наголошує на свідому державну політику репресій в закладах освіти; В. Марочка й Г. Хілліга, В. Гусєва, В. Очеретянка, В. Прилуцького, Е. Петровського, що розкривають суть політичних репресій освітян України як на загальноукраїнському, так і на регіональному чи локальному рівнях.

У той же час спостерігається певна відсутність системного дослідження щодо заданої проблематики в історико-педагогічній теорії та практиці, що і дало підстави обрати тему наукової розвідки: **«Проблеми шкільної та вищої освіти України в умовах політичних репресій (1920-1930 рр.)»**.

Зв'язок дослідження з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію виконано в межах реалізації науково-дослідної теми кафедри педагогіки ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»: «Якість сучасної освіти: теорія, моніторинг, технології» (державний реєстраційний номер 0117U002854).

Тема наукової роботи затверджена Вченою радою Державного закладу «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка» (протокол № 4 від 27 жовтня 2017 р.) та узгоджена в Міжвідомчій раді з координації досліджень у галузі освіти, педагогіки і психології (протокол № 1 від 30 січня 2018 р.).

Об'єктом дослідження є освітня система України в умовах політичних репресій 1920-1930-х років.

Предметом дослідження є проблеми шкільної та вищої освіти України 1920-1930-х років, спричинені політичними репресіями.

Мета дослідження – визначити проблеми шкільної та вищої освіти в умовах здійснення політики політичних репресій в Україні 1920-1930-х років, а також здійснити типізацію механізмів, форм і методів реалізації політичних переслідувань.

Відповідно до поставленої мети визначено такі **завдання дослідження**:

- здійснити історіографічний аналіз проблеми та схарактеризувати джерельну базу дослідження;
- окреслити методологію дослідження та визначити ідеологічну основу функціонування шкільної й вищої освіти України 1920 - 1930-х років в умовах політичних репресій;
- виявити особливості навчально-виховного процесу у контексті здійснення політики політичних репресій та переслідувань;
- з'ясувати специфіку використання пропаганди «боротьби з ворогами народу» засобами масової інформації в освітньо-науковому просторі України 1920-1930-х років;
- визначити основні форми й специфіку політичних переслідувань і репресій учителів загальноосвітніх шкіл та викладачів закладів вищої освіти в Україні.

Хронологічні межі дослідження охоплюють 1920-1941 роки. Вибір нижньої хронологічної межі (1920 р.) обумовлений прийняттям «Декларації про соціальне виховання дітей» (01.07.1920), де визначалися основні принципи політики в галузі освіти й виховання, що ставало початком подальшого становлення й розвитку радянської системи освіти в Україні. Верхня межа (1941 р.), що збігається з початком радянсько-німецької війни, завершувала певний етап у розвитку радянської освіти, в якому відбувається остаточне закріплення марксистської педагогіки та уніфікація навчально-виховного процесу.

Територіальні межі дослідження охоплюють радянську Україну міжвоєнної доби ХХ ст. (без Західної України). Назви населених пунктів подано відповідно до тогочасних найменувань у межах чинного тоді адміністративно-територіального поділу.

Методологічну основу дослідження становлять положення парадигмального підходу, який передбачає розгляд внутрішньої логіки розвитку педагогіки з точки зору виникнення, трансформації, взаємодії різних парадигм – цілісних концепцій, що базуються на особливих онтогенетичних та гносеологічних ідеалізаціях і установах, поширених у науковому співтоваристві, які здатні по-новому організувати підґрунтя науки (М. Богуславський, Л. Ваховський, Б. Гершунський, Г. Корнетова, О. Пометун, О. Сухомлинська та інші).

Важливим у дослідженні є використання мікроісторичного (Дж. Леві, О. Сухомлинська, О. Петренко), психоісторичного (Е. Еріксон, Л. Ваховський, Є. Нелін), герменевтичного (Ф. Шлейєрмахер, А. Захіров), системно-

хронологічного методологічних підходів, які взаємодіють та узгоджуються між собою. Зокрема, застосування мікроісторичного підходу дало можливість через вивчення й аналіз великої кількості людських долі виокремити ті механізми і методи політичних репресій, що застосовувалися проти працівників освіти. Використання психоісторичного підходу допомогло досліджувати нюанси осмислення людської мотивації, у тому числі й дитячої, які були притаманні під час пропаганди «боротьби з ворогами народу» та здійснення політичних репресій й переслідувань освітян у 1920-1930-х роках. Герменевтичний підхід сприяв аналізу історичного розвитку педагогічних процесів і явищ та розумінню змісту тих документальних джерел, які стосуються політики «боротьби з ворогами народу» у навчально-виховному процесі та політики політичних репресій в галузі освіти. Системно-хронологічний підхід дав змогу простежити генезу функціонування української освіти в умовах радянських політичних репресій, через їх реконструкцію в соціальному, політичному, культурному, освітньому контекстах у добу становлення тоталітарної системи.

Методи дослідження. Для реалізації заявленої мети і виконання поставлених завдань використано комплекс узаємопов'язаних методів: загальнонаукові (теоретичний історико-педагогічний аналіз, контент-аналіз), за допомогою яких узагальнено й систематизовано історіографічну та джерельну базу, класифіковано архівні документи та друковані джерела з окресленої проблеми; історико-педагогічні, спеціальноісторичні та міждисциплінарні (метод аналогії, історичного моделювання, генералізації, компаративний метод, метабіографічний метод), які дозволили простежити динаміку процесу розвитку радянської освіти у 1920-1930-х роках й висвітлити особливості й специфіку політики політичних репресій в освітньо-науковому просторі, охарактеризувати організаційні засади, форми і методи здійснення політичних репресій у вищій та шкільній освіті України.

Наукова новизна результатів дослідження полягає у тому, що *вперше* визначено комплекс проблем шкільної та вищої освіти в умовах функціонування політичних репресій радянської тоталітарної системи (ідеологічне панування, перевантаженість суспільно-політичним компонентом, пропаганда боротьби та цькування «ворогів народу», вилучення педагогічних працівників з навчально-виховного процесу, зниження якості освіти та ін.). Зокрема, у процесі проведеного дослідження розглянуто особливості навчально-виховного процесу в освітніх закладах України у контексті «боротьби з ворогами народу», визначено ідеологічно-педагогічну складову обґрунтування репресій освітян засобами пропаганди й звинувачень органів ДПУ – НКВС, форми та специфіку політичних переслідувань й репресій щодо працівників шкільної і вищої освіти.

У процесі дослідження *уточнено* особливості функціонування вищої та шкільної освіти в умовах здійснення політичних репресій.

Подальшого розвитку набули наукові уявлення про етапи історіографічного висвітлення проблем на основі системно-хронологічного і

герменевтичного підходів та специфіку джерельної бази як синтезу опублікованих і неопублікованих джерел.

У науковий обіг вводяться нові документальні й архівні джерела, що дають змогу обґрунтувати теоретично-методологічні підходи до вивчення зазначеної теми дисертації.

Практичне значення наукових результатів полягає в тому, що висновки й матеріали дослідження можуть бути спрямовані на вдосконалення змісту й організації освітнього процесу у закладах вищої освіти та загальноосвітніх школах України, на протидії різним формам і проявам насильства, дискримінації, переслідувань.

Фактичний історико-педагогічний матеріал, теоретичні положення й висновки дисертації можуть бути використані під час підготовки та викладання навчальних курсів із загальної педагогіки, історії педагогіки, при написанні курсових, дипломних, магістерських робіт; в подальших наукових розвідках із історії педагогіки та укладанні підручників й навчальних посібників для здобувачів вищої освіти.

Додаток Г

Приклад оформлення наукової статті

УДК 88.411.9

ПАНАСЕНКО Елліна

докт. пед. наук, професор, завідувач кафедри практичної психології,
ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет»

пров. Учительський, 1, м. Слов'янськ, Донецька обл., Україна, 84112

E-mail: ellinapanasenko@ukr.net

МАКАРЕНКО Андрій

канд. пед. наук, доцент, доцент кафедри медико-біологічних основ
охорони життя та цивільного захисту, ДВНЗ «Донбаський державний
педагогічний університет»

пров. Учительський, 1, м. Слов'янськ, Донецька обл., Україна, 84112

E-mail: makarenko.slavyansk@gmail.com

СТРИЖАК Римма

студентка педагогічного факультету, ДВНЗ «Донбаський державний
педагогічний університет»

пров. Учительський, 1, м. Слов'янськ, Донецька обл., Україна, 84112

E-mail: strizakrimma@gmail.com

© Панасенко Е., Макаренко А., Стрижак Р. 2020

ПРОБЛЕМА ДЕВІАНТНОЇ ТА ДЕЛІНКВЕНТНОЇ ПОВЕДІНКИ У НЕПОВНОЛІТНІХ ПРАВОПОРУШНИКІВ: ПСИХОЛОГО- ПЕДАГОГІЧНИЙ АНАЛІЗ

Анотація. У статті порушено проблему девіантної та делінквентної поведінки у неповнолітніх правопорушників. Розкрито сутність та специфіку основних дефініцій дослідження («правопорушення», «неповнолітній правопорушник», «девіантна поведінка», «делінквентна поведінка») у наукових працях та довідникових джерелах. Девіантну поведінку трактовано як поведінку, що не відповідає загальноприйнятими нормами міжособистісного спілкування, а також правовим, соціально-психологічним чи моральним нормам, призводить до їх порушення, носить дозлочинний характер і здійснюється в рамках психічного здоров'я. Делінквентна поведінка розглядається як кримінальна, злочинна поведінка або психологічна тенденція до правопорушення, під якою розуміють кримінальну, злочинну поведінку.

Виявлено чинники (соціально-економічні, морально-етичні, політичні), що сприяють скоєнню неповнолітніми особами правопорушень. Підкреслено, що неповнолітніми правопорушниками є діти підліткового і раннього юнацького віку. Загальними особливостями цього віку визначено: мінливість настрою, сенситивність, самовпевненість, критичність по відношенню до оточуючих.

Схарактеризовано тенденції скоєння неповнолітніми правопорушень: збільшення кількості правопорушень, груповий і організований характер

злочинності, зв'язок правопорушень неповнолітніх з алкоголізмом та наркоманією, негативний вплив та аморальні установки неблагополучних родин, зниження позитивного впливу закладів освіти, недостатня організованість дозвілля неповнолітніх, недоліки в діяльності соціальних інститутів та організації профілактики злочинності. Основними причинами, які штовхають неповнолітніх на правопорушення, визнано матеріальну вигоду, бажання самоствердитися і набути авторитет серед однолітків.

Представлено систему соціальних інститутів, у яких здійснюється психолого-педагогічний супровід неповнолітніх правопорушників. Визначено провідні функції (діагностична, прогностична, виховна, освітня, трудова, правозахисна, соціально-медична, профілактична, соціально-побутова, координаційна) соціально-педагогічної роботи з неповнолітніми правопорушниками.

Ключові слова: неповнолітній правопорушник, підлітковий вік, девіантна поведінка, делінквентна поведінка, злочин.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок з важливим науковими чи практичними завданнями. Нині несприятливі соціально-психологічні та економіко-політичні чинники життя в Україні створюють передумови для виникнення у дітей та молоді відчуття невпевненості, нервово-психічної напруги, тривожності, агресивності, які залежно від їхніх індивідуально-психологічних якостей можуть призвести до негативних поведінкових виявів, у тому числі й до виникнення відхилень у поведінці. Сучасні події, що відбуваються в усіх сферах вітчизняного суспільства, зокрема зниження рівня життя, культури багатьох родин, зменшення виховного впливу закладів освіти, продукують зростання злочинності, наркоманії, алкоголізму, безробіття особливо серед неповнолітніх. Більшість злочинів, скоєних ними, має вікову мотиваційну специфіку. Ці правопорушення здійснюються на ґрунті бешкетництва, підлітково-юнацької романтики, прагнення до самоствердження, наслідування авторитетам. Психологічна ситуація перехідного віку, несформованість стійких моральних позицій, неправильне трактування багатьох явищ і ситуацій, висока схильність груповим впливам, імпульсивність виступають поведінковою основою підліткового й раннього юнацького віку. Дослідження соціологів засвідчують, що 60% злочинців-рецидивістів свій перший злочин скоїли у підлітковому віці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. Проблеми девіантної та делінквентної поведінки неповнолітніх порушено у працях вітчизняних та зарубіжних представників різних наукових галузей: філософів (Б. Багіров, Д. Донцов, В. Джеймс, О. Гришук, І. Кон, О. Меренков, Г. Попадинець, Е. Шишкіна та ін.), психологів (Г. Балл, І. Бех, Р. Благута, Г. Костюк, Н. Крейдун, С. Максименко та ін.), юристів (Т. Кальченко, В. Лютий, А. Павловська, О. Чебан, Н. Юзікова та ін.),

педагогів (А. Капська, О. Караман, В. Кузьменко, Н. Максимова, В. Оржеховська, С. Харченко, В. Шпак та ін.).

Формулювання цілей статті. Мета статті полягає у вивченні ключових психолого-педагогічних аспектів проблеми девіантної та делінквентної поведінки неповнолітніх правопорушників у сучасних наукових дослідженнях.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Правопорушення є одним із значущих явищ, що негативно впливають на становлення суспільства. Це самостійне, цілісне та найбільш соціально небезпечне явище. Юристами правопорушення трактується як антигромадська дія, що завдає шкоду суспільству і карається згідно із законом [11]. У вітчизняній соціології правопорушення визначається як неправомірна дія, що є порушенням чинного законодавства [9]. Правопорушенням є будь-яка провина (дія або бездіяльність), що карається за законом у межах правової системи держави. Неповнолітнім правопорушником вважається підліток або юнак, який підозрюється в скоєнні правопорушення або, як встановлено, скоїв його [10]. У сучасній науковій літературі та українському законодавстві неповнолітніми визнаються особи, яким до часу здійснення злочину виповнилось 14 років, але ще не виповнилось 18 років.

Поведінка неповнолітніх в період підготовки і здійснення злочину обумовлена загальними психологічними особливостями, притаманними підлітковому і ранньому юнацькому віку, а також індивідуальними характеристиками таких дітей, що пов'язані з їхнім фізичним і духовним розвитком, умовами життя і виховання. Протиправні вчинки неповнолітніх носять свідомо-вольовий характер, тому відповідно до чинного законодавства вони можуть і повинні нести відповідальність за вчинення суспільно небезпечних дій. Однак варто підкреслити, що фізичний і духовний розвиток особистості у віці 14–18 років ще не завершений, що відбивається на характері його дій і вчинків. Вікові особливості неповнолітніх виконують в основному роль «каталізаторів» і «підсилювачів» протиправної поведінки.

Дослідження проблеми правопорушень передбачає з'ясування їх природи, причин і механізмів відтворення та функціонування, взаємозв'язків з історично обумовленими суспільними процесами, а також шляхів їх подолання. Правопорушення пронизують різні сфери суспільства, його соціальні інститути, суспільні відносини. При цьому варто враховувати, що правопорушення є результатом деформації особистості. Правопорушення завжди є результатом психологічної, моральної, соціокультурної, правової дезадаптації і протесту особистості проти соціального середовища, ідентифікації із загальноприйнятими нормами.

До чинників, що сприяють скоєнню неповнолітніми особами правопорушень, відносимо:

- соціально-економічні (зниження рівня життя суспільства, неможливість отримати освіту і знайти роботу);

- морально-етичні (відсутність ідеалів і суспільних цінностей у неповнолітніх осіб);
- політичні (недостатня увага з боку держави щодо питань боротьби з правопорушеннями неповнолітніх).

Для того, щоб розробити дієві заходи психолого-педагогічного супроводу неповнолітніх правопорушників, необхідно вивчити психолого-педагогічні особливості цієї категорії злочинців. У першу чергу варто враховувати їхні вікові особливості. Неповнолітніми правопорушниками є діти підліткового і раннього юнацького віку. Психологи серед загальних особливостей цього віку відзначають мінливість настрою, сенситивність (чутливість до оцінки іншими своєї зовнішності, здібностей, умінь тощо), самовпевненість, критичність по відношенню до оточуючих тощо.

Відомий психолог П. Якобсон стверджував, що підлітковий вік є перехідним від дитинства до юнацтва. У підлітковому віці закладаються основи світогляду, формується характер та інші психічні особливості людини, які мають суттєвий вплив на її поведінку, думки, почуття і ставлення до інших людей і навколишнього світу. Проте підлітку ще бракує власного досвіду для визначення оптимальної моделі поведінки, тому схильність до наслідування є характерною особливістю цього віку. Об'єктом для наслідування, в першу чергу, обирається «сильна» особистість, яка не завжди може бути позитивним прикладом. Також для підлітка характерні легка збудливість, різка зміна настроїв і переживань. Він важко переживає образи та здатний навіть на самогубство [12].

Вчений-психолог С. Рубінштейн, характеризуючи процес формування самосвідомості у підлітків, виділив декілька етапів її розвитку: від наївного незнання себе до визначеної, іноді швидко змінної самооцінки. Центр уваги підлітків переноситься від зовнішньої сторони особистості до внутрішньої, від більш-менш випадкових рис особистості до характеру в цілому. З цим пов'язані усвідомлення, іноді перебільшені, власної унікальності і перехід до духовної самооцінки. У результаті підліток самовизначається як особистість на більш високому рівні [6].

У сучасній психолого-педагогічній науці представлено різні підходи до визначення понять «девіантна поведінка» та «делінквентна поведінка». Під девіантною (від латинського *deviatio* «така, що відхиляється») вчені розуміють поведінку, що не відповідає загальноприйнятим нормам міжособистісного спілкування, а також правовим, соціально-психологічним чи моральним нормам, призводить до їх порушення, носить дозлочинний характер і здійснюється в рамках психічного здоров'я [8]. Девіантна поведінка, по визначенню відомого науковця І. Кона, це система вчинків, що відхиляються від загальноприйнятої чи якої мається на увазі норми, чи то норми психічного здоров'я, права, культури, моралі [3].

Делінквентну поведінку дослідники визначають як: 1) психологічну схильність до правопорушення (останнє пояснює карну відповідальність);

2) вчинок, що відрізняється від кримінального злочину. Термін «делінквентна поведінка» (походить від латинського *delinquens* – «той, хто здійснює вчинок» і англійського – «провинність») потрактований як кримінальна, злочинна поведінка [8] або психологічна тенденція до правопорушення, під якою розуміють кримінальну, злочинну поведінку [7]. У довідникових виданнях делінквентна поведінка визначається як відхильна поведінка, за яку в її крайніх виявленнях настає кримінальна відповідальність [7; 8; 11].

Вітчизняна дослідниця В. Оржеховська стверджує, що делінквентна поведінка виявляється у:

- протиріччі норм і оцінок поведінки в ближньому оточенні, зниженій самооцінці підлітків;
- неблагополучних сімейних стосунках;
- розходженні норм і оцінок різних груп;
- вживанні алкоголю, наркотиків (до цієї групи ще вживається термін «адиктивна поведінка»);
- відчуження від дорослих і негативного самоствердження;
- негативному наслідуванні окремих асоціальних типів» [4].

О. Безпалько розкриває делінквентну поведінку як сукупність протиправних вчинків людини, за які в особливо важких випадках може накладатися покарання відповідно до чинного законодавства [1].

Відомий учений-педагог М. Фіцула розуміє поняття делінквентності як психічну готовність до правопорушення, повторювані асоціальні вчинки і дії, формування негативно спрямованих особистісних установок [10].

Досліджуючи самооцінку підлітка з делінквентною поведінкою, варто виокремити два протилежних напрямку. По-перше, дослідники стверджують, що неадекватна, завищена самооцінка, пов'язана із соціальною дезадаптацією особистості, створює досить широку зону конфліктних ситуацій, а при певних умовах сприяє прояву делінквентної поведінки підлітка. З іншої точки зору, рівень самооцінки у неповнолітніх правопорушників нижче, ніж у підлітків, які дотримуються норм права.

За своєю будовою мотиваційна сфера підлітків характеризується ієрархічною структурою, наявністю певної системи підпорядкування різних мотиваційних тенденцій на основі провідних суспільно значущих та цінних для особистості мотивів. Так звані невмотивовані вчинки, що є достатньо частими в підлітковому віці, зовсім не безпричинні. Їхні мотиви внаслідок тих чи інших причин, не усвідомлюються підлітком і не піддаються логічному аналізу. Щоб зрозуміти їх, варто чітко розмежовувати напруженість, а нерідко і внутрішню конфліктність психіки підлітка і соціальну конфліктність поведінки. У ранньому юнацькому віці завершується перехідний період, встановлюється динамічний стереотип, чіткіше вимальовується характер, він стає більш стійким. Юнаки діють більш усвідомлено, в їхніх вчинках виявляються організованість і врівноваженість, підвищений інтерес до життєвих явищ, у них зростає відчуття відповідальності за свої вчинки.

Головними тенденціями скоєння неповнолітніми правопорушень є:

1. Щорічне збільшення кількості правопорушень і злочинності серед неповнолітніх осіб.
2. Груповий характер злочинності і правопорушень неповнолітніх.
3. Організований характер правопорушень неповнолітніх.
4. Зв'язок правопорушень неповнолітніх з алкоголізмом та наркоманією.
5. Негативний вплив та аморальні установки неблагополучних родин.
6. Зниження позитивного впливу закладів освіти.
7. Недостатня організованість дозвілля неповнолітніх дітей та молоді.
8. Недоліки в діяльності соціальних інститутів та організації профілактики злочинності.

Основними причинами, які штовхають неповнолітніх на правопорушення, виступають матеріальна вигода, бажання самоствердитися і заробити авторитет серед однолітків.

До соціальних інститутів, у яких здійснюється психолого-педагогічний супровід неповнолітніх правопорушників, належать – загальноосвітні школи, школи-інтернати, школи соціальної реабілітації, позашкільні навчальні заклади, органи місцевої законодавчої та виконавчої влади, районні та міські центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, неурядові організації, дитячі громадські організації, приймальники-розподільники, притулки для неповнолітніх, центри соціально-психологічної реабілітації неповнолітніх, служби у справах неповнолітніх, кримінальна міліція у справах неповнолітніх, освітньо-виховні, психологічні, медичні, спортивні, мистецькі, промислові, соціально захисні, релігійні, громадські установи та організації, окремі особи тощо [5].

Досліджуючи проблему девіантної та делінквентної поведінки неповнолітніх правопорушників, варто звернути увагу на розроблення сучасними дослідниками ефективних напрямів роботи із дітьми цієї категорії: ресоціалізація, соціальна адаптація, соціально-педагогічні технології роботи з неповнолітніми правопорушниками з різними психологічними вадами й ненормованою поведінкою тощо. Провідними функціями соціально-педагогічної роботи з неповнолітніми правопорушниками є:

- діагностична (визначення особливостей неповнолітнього, його розвитку, соціальних зв'язків; комплексна оцінка потреб для подальшого планування роботи);
- прогностична (розроблення індивідуальних планів роботи з неповнолітнім правопорушником);
- виховна (створення умов для всебічного правового, морального, трудового, художньо-естетичного, фізичного розвитку неповнолітнього правопорушника);
- освітня (задоволення пізнавальних та професійно спрямованих потреб неповнолітнього правопорушника);

- трудова (залучення вихованця до суспільно корисної праці та корисної зайнятості, формування професійних навичок);
- правозахисна (здійснення захисту прав засудженого);
- соціально-медична (створення умов щодо збереження й охорони здоров'я, його зміцнення, профілактики алко- та наркозалежності);
- профілактична (реалізація профілактичних програм, спрямованих на формування відповідальної поведінки, здоровий спосіб життя, попередження правопорушень);
- соціально-побутова (створення оптимальних побутових умов для неповнолітніх правопорушників);
- координаційна (координація цілей і змісту діяльності всіх інституцій, причетних до роботи із неповнолітніми правопорушниками) [2].

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Отже, в результаті аналізу підходів до розуміння сутності понять «девіантна поведінка» і «делінквентна поведінка» встановлено, що під «девіантною поведінкою» розуміється таке порушення психічно здоровою людиною морально-етичних правил та норм поведінки в суспільстві, що носить дозлочинний характер, а під «делінквентною поведінкою» – порушення тих же норм поведінки, які призводять до кримінальної відповідальності. Психологія неповнолітніх правопорушників дуже складна і має суттєві особливості. Таким підліткам та юнакам властиві неврівноваженість, впертість, імпульсивність. Мотиви поведінки неповнолітніх правопорушників у більшості випадків неясні й суперечливі, внутрішня позиція замаскована і нелегко виявляється, у силу чого педагогічний вплив не завжди досягає мети. Багато з неповнолітніх правопорушників, особливо ті, хто піддавався впливу дорослих злочинців, виявляють схильність до злочинських звичаїв і традицій, перекручено розуміють громадський обов'язок, честь, романтику, проявляють помилковий героїзм, протиставляють себе колективу. Характеристика особистості неповнолітніх правопорушників свідчить про те, що, хоча ступінь їхньої педагогічної занедбаності їх може бути різний, всім правопорушникам притаманні неправомірні нахили, негативні риси характеру, які поряд з іншими обставинами впливають на скоєння злочину. Сьогодні усі соціальні інститути мають здійснювати системну, цілісну й ефективну роботу щодо психологічного, соціально-педагогічного супроводу і профілактики девіантної та делінквентної поведінки дітей цієї категорії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Безпалько О. В. Соціальна педагогіка в схемах і таблицях: навчальний посібник. Київ: Центр навчальної літератури, 2003. 134 с.
2. Караман О. Л. Функції соціально-педагогічної роботи з неповнолітніми засудженими в пенітенціарних закладах. *Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка*. 2011, Вип. №4 (215). С. 72–80.
3. Кон И.С. Психология ранней юности. М.: Наука, 1989. 452 с.

4. Оржеховська В. М. Профілактика правопорушень серед неповнолітніх: навчально-методичний посібник. Київ: ВіАн, 1996. 352 с.
5. Пліско Є. Ю. Соціальне виховання неповнолітніх правопорушників в Україні: теорія та практика (XX – початок XXI століття): монографія. Слов'янськ: Видавництво Б. І. Маторіна, 2019. 456 с.
6. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии: В 2 т. М.: Педагогика, 1989. Т. 2. 328 с.
7. Словник законодавчих термінів. К.: Основа, 2000. 608 с.
8. Словник-довідник для соціальних працівників та соціальних педагогів / за ред. А. Капської. Київ: Укр. держ. центр соціальних служб для молоді, 2000. 260 с.
9. Соціологія: підручник / за заг. ред. проф. В. П. Андрущенка, проф. М. І. Горлача. Харків–Київ: Книжкова фабрика «Глобус», 1998. 624 с.
10. Фіцула М. М., Парфанович І. І. Відхилення у поведінці неповнолітніх: шляхи їх попередження та подолання: навчально-методичний посібник. Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2008. 432 с.
11. Юридична енциклопедія: в 6 т. / редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. К.: Укр. енцикл. Т.2. 1998. 576 с.
12. Якобсон П. М. Чувства, их развитие и воспитание. М.: Знание, 1976. 64 с.

ПАНАСЕНКО Эллина

докт. пед. наук, профессор, заведующая кафедры практической психологии, ГВУЗ «Донбасский государственный педагогический университет»

пер. Учительский, 1, г. Славянск, Донецкая обл., Украина, 84112

E-mail: ellinapanasenko@ukr.net

МАКАРЕНКО Андрей

канд. пед. наук, доцент, доцент кафедры медико-биологических основ охраны жизни и гражданской защиты, ГВУЗ «Донбасский государственный педагогический университет»

пер. Учительский, 1, г. Славянск, Донецкая обл., Украина, 84112

E-mail: makarenko.slavyansk@gmail.com

СТРИЖАК Римма

студентка педагогического факультета, ГВУЗ «Донбасский государственный педагогический университет»

пер. Учительский, 1, г. Славянск, Донецкая обл., Украина, 84112

E-mail: strizakrimma@gmail.com

ПРОБЛЕМЫ ДЕВИАНТНОГО И ДЕЛИНКВЕНТНОГО ПОВЕДЕНИЯ У НЕСОВЕРШЕННОЛЕТНИХ ПРАВОНАРУШИТЕЛЕЙ: ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ

Резюме. В статье представлена проблема девиантного и делинквентного поведения у несовершеннолетних правонарушителей. Раскрыта сущность и специфика основных дефиниций исследования («правонарушение»,

«несовершеннолетний правонарушитель», «девиантное поведение», «делинквентное поведение») в научных трудах и справочных источниках. Девиантное поведение истолковано как поведение, не соответствующее общепринятым нормам межличностного общения, а также правовым, социально-психологическим или моральным нормам, которое приводит к их нарушению, носит преступный характер и осуществляется в рамках психического здоровья. Делинквентное поведение рассматривается как уголовное, преступное поведение или психологическая тенденция к правонарушению, под которой понимают уголовное, преступное поведение.

Выявлены факторы (социально-экономические, морально-этические, политические), способствующие совершению несовершеннолетними лицами правонарушений. Подчеркнуто, что несовершеннолетними правонарушителями являются дети подросткового и раннего юношеского возраста. Общими особенностями этого возраста определены: изменчивость настроения, сенситивность, самоуверенность, критичность по отношению к окружающим.

Охарактеризованы тенденции совершения несовершеннолетними правонарушений: увеличение количества правонарушений, групповой и организованный характер преступности, связь правонарушений несовершеннолетних с алкоголизмом и наркоманией, негативное влияние и аморальные установки неблагополучных семей, снижение положительного влияния учебных заведений, недостаточная организованность досуга несовершеннолетних, недостатки в деятельности социальных институтов и организации профилактики преступности. Основными причинами, которые толкают несовершеннолетних на правонарушения, является материальная выгода, желание самоутвердиться и создать авторитет среди сверстников.

Представлена система социальных институтов, в которых осуществляется психолого-педагогическое сопровождение несовершеннолетних правонарушителей. Определены ведущие функции (диагностическая, прогностическая, воспитательная, образовательная, трудовая, правозащитная, социально-медицинская, профилактическая, социально-бытовая, координационная) социально-педагогической работы с несовершеннолетними правонарушителями.

Ключевые слова: несовершеннолетний правонарушитель, подростковый возраст, девиантное поведение, делинквентное поведение, преступление.

PANASENKO Ellina

Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Head of the Department of Practical Psychology, Donbas State Teacher's Training University

1, Vchytelskyi Lane, Sloviansk, Donetsk region, Ukraine, 84112

E-mail: ellinapanasenko@ukr.net

MAKARENKO Andrii

Ph.D (Pedagogy), Associate Professor, Associate Professor at the Department of Medical and Biological Basis of Life Security and Civil Protection, Donbas State Teacher's Training University

1, Vchytelskyi Lane, Sloviansk, Donetsk region, Ukraine, 84112

E-mail: makarenko.slavyansk@gmail.com

STRYZHAK Rymma

student of the Pedagogical Department, Donbas State Teacher's Training University

1, Vchytelskyi Lane, Sloviansk, Donetsk region, Ukraine, 84112

E-mail: strizakrimma@gmail.com

THE PROBLEM OF DEVIANT AND DELINQUENT BEHAVIOR OF MINOR OFFENDERS: PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL ANALYSIS

Summary. The article deals with the problem of deviant and delinquent behavior of minor offenders. The essence and specificity of the main definitions of the research («offense», «minor offender», «deviant behavior», «delinquent behavior»). It is emphasized that minor offenders are children of teenage and early adolescence age. The trends of offenses by minor persons are characterized by the high rate of offenses, group and organized character of crimes, the offence delinquency with alcoholism and drug addiction, negative impact and immoral attitudes of disadvantaged families, the reduction of positive impact of educational institutions, etc. The leading functions of social and pedagogical work with minor offenders are identified.

Abstract. Introduction. Unfavorable socio-psychological and economic-political factors of life in Ukraine create the prerequisites for showing of children and young people the feeling of insecure, nervous and psychological tension, anxiety, aggressiveness, which depending on their individual and psychological qualities can lead to the negative behavioral expressions, including the occurrence of behavioral deviations.

Analysis of publications. The problems of deviant and delinquent behavior of minor offenders were raised in the works of domestic and foreign representatives of various scientific fields: philosophers (B. Bagirov, D. Dontsov, V. James, I. Kohn, E. Shishkina, etc.), psychologists (G. Ball, I. Beh, N. Kreydun, S. Maksimenko, etc.), lawyers (T. Kalchenko, V. Lutiy, A. Pavlovskaya, O. Cheban, N. Yuzikova, etc.), educators (A. Kapska, O. Karaman, V. Kuzmenko, N. Maksimova, V. Orzekhovska, S. Kharchenko, V. Shpak, and others).

Purpose. The purpose of the article is to study the key psychological and pedagogical aspects of the problem of deviant and delinquent behavior of minor offenders in the modern scientific researches.

Results. Offenses pervade various spheres of Ukrainian society, its social institutions, and social relations. Offenses are the result of deformation of the

individuality, psychological, moral, socio-cultural and legal maladaptation and protest of the individuality against the social environment, the identification with the accepted norms. Any fault (action or inaction) can be named as the offense and punished by the law within the legal system of the state. A teenager or a young man who is suspected of committing an offense or committed it can be named as a minor offender. The factors that contribute to the commission of offenses by the minor persons are: 1) socio-economic (the reducing of the living level of society, the inability to get education and find a job); 2) moral and ethical (lack of ideals and social values of minors); 3) political (the insufficient attention by the state on the fight against the minor offenses). Deviant behavior is described by scientists as the behavior that does not meet the common standards of interpersonal communication, as well as legal, socio-psychological or moral, that leads to their violation, has a beforecriminal nature and is carried out within the framework of mental health. Delinquent behavior is considered in the scientific works as a criminal behavior or a psychological tendency for an offense to be understood as criminal behavior.

The major trends of committing the offenses by the minors are: the high crime rate, the group and organized character of crime, the connection of minor offenses with alcohol and drug addiction, the negative influence and immoral attitudes of disadvantaged families, the reduction of positive impact of educational institutions, etc. The main reasons that push the minors to an offense are financial gain, a desire to assert themselves and to earn the authority among their peers.

The system of social institutions was presented in which the psychological and pedagogical support of minor offenders is carried out (secondary schools, boarding schools, schools of social rehabilitation, extra-curricular institutions, the local legislative and executive authorities, the centers of social services for families, children and youth, non-governmental organizations, distribution centers, shelters for minors, the centers for social and psychological rehabilitation of minors, services for minors, juvenile police, penal colonies, public institutions, organizations, etc.). The leading functions of social and pedagogical work with minor offenders are identified as: diagnostic, prognostic, educational, labor, human rights, social-medical, preventive, social-household, coordination.

Conclusion. The psychology of minor offenders is very complex and has significant features. These teenagers and young men are characterized as imbalance, stubbornness, impulsiveness persons. In most cases, the motives of the minor offenders behavior are unclear and contradictory, the internal position is masked and not easily detected, which is why the pedagogical influence does not always reach the goal. The characteristics of minor personality indicate that all of them have some wrong gradients, the negative character traits that, along with other circumstances, played a role in the crime. Today, all social institutions must develop a main, holistic and systematic work on the psychological, social and pedagogical support and prevention of children of this category.

Keywords: juvenile offender, teenage, deviant behavior, delinquent behavior, crime.

REFERENCES

1. Bezpalko, O. V. (2003). Sotsialna pedahohika v skhemakh i tablytsiakh: navchalnyi posibnyk [Social pedagogy in diagrams and tables]. Kyiv: Center of educational literature, 134 p. [in Ukrainian].
2. Karaman, O. L. (2011). Funktsii sotsialno-pedahohichnoi roboty z nepovnolitnymi zasudzhenyymi v penitentsiarnykh zakladakh [The functions of social and pedagogical work with minor prisoners in penitentiary institutions]. *Visnyk LNU imeni Tarasa Shevchenka – Bulletin of Lahansk Taras Shevchenko National University*, 4(215), 72–80. [in Ukrainian].
3. Kon, I.S. (1989). Psikhologiya ranney yunosti [Psychology of early youth]. Moscow: Nauka, 452 p. [in Russian].
4. Orzhekhovska, V. M. (1996). Profilaktyka pravoporushen sered nepovnolitnykh: navchalno-metodychnyi posibnyk [Offences prevention among minors]. Kyiv: ViAn, 352 p. [in Ukrainian].
5. Plisko, Ye. Yu. (2019). Sotsialne vykhovannia nepovnolitnykh pravoporushnykiv v Ukraini: teoriia ta praktyka (XX – pochatok XXI stolittia): monohrafiia [The social education of minor offenders in Ukraine: theory and practice]. Sloviansk: Vydavnytstvo B. I. Matorina, 456 p. [in Ukrainian].
6. Rubinshteyn, S. L. (1989). Osnovy obshchey psikhologii [The basics of general psychology]. Moscow: Pedagogika, 328 p. [in Russian].
7. Slovnyk zakonodavchykh terminiv (2000) [Dictionary of legislative terms]. Kyiv: Osnova, 608 p. [in Ukrainian].
8. Slovnyk-dovidnyk dlia sotsialnykh pratsivnykiv ta sotsialnykh pedahohiv (2000). [Dictionary-directory for the social workers and social educators]. Kyiv: Ukr. derzh. tsentr sotsialnykh sluzhb dlia molodi, 260 p. [in Ukrainian].
9. Sotsiologia: pidruchnyk (1998). [Sociology]. Kharkiv-Kyiv: Knyzhkova fabryka «Hlobus», 624 p. [in Ukrainian].
10. Fitsula, M. M., Parfanovych, I. I. (2008). Vidkhylennia u povedintsi nepovnolitnykh: shliakhy yikh poperedzhennia ta podolannia: navchalno-metodychnyi posibnyk [The deviation in minors' behavior: ways of prevention and overcoming]. Ternopil: Navchalna knyha – Bohdan, 432 p. [in Ukrainian].
11. Yurydychna entsyklopediia: v 6 t. (1998). [Juridical encyclopedia]. Kyiv: Ukr. entsykl., 576 p. [in Ukrainian].
12. Yakobson, P. M. (1976). Chuvstva, ikh razvitie i vospitanie [Feelings, their development and upbringing]. Moscow: Znanie, 64 p. [in Russian].

Додаток Д

Приклад написання тез на науково-практичну конференцію

Елліна Анатоліївна Панасенко

м. Слов'янськ, Україна

ПРОФЕСІЙНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ МАЙБУТНЬОГО ПРАКТИЧНОГО ПСИХОЛОГА ЗАКЛАДУ ОСВІТИ: ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ТА РОЗВИТКУ

В умовах розвитку сучасної освітньої парадигми вищої школи в Україні компетентність фахівця розглядається як сукупність сформованих під час професійної підготовки професійно-особистісних утворень – компетентностей, – що містять інтелектуальні, емоційні та моральні компоненти, а також фахово необхідні знання, уміння, ставлення, досвід діяльності та поведінкові моделі особистості, сформовані в процесі професійного навчання. Такий комплекс компетентностей на базі набутих психологічних, педагогічних, соціальних, культурологічних, організаційно-методичних, управлінських та інших знань становить єдину цілісну професійно-особистісну якість – професійну компетентність психолога закладу освіти, яка формується та розвивається в ході професійного навчання та практичної діяльності на принципах гуманістичності освіти та динамічності педагогічної парадигмальної моделі сучасної вищої школи.

Вивченню різних аспектів проблеми професійної компетентності фахівця присвячено дослідження таких науковців, як К. Абульханова-Славська, А. Деркач, О. Леонтьєв, С. Максименко, С. Рубінштейн та ін. Динаміку процесу формування і розвитку професійної компетентності вивчали О. Бодальов, Н. Кузьміна, А. Маркова, А. Петровський, В. Шадріков та ін.

Професійна компетентність є якісною інтегрованою характеристикою ступеня оволодіння особистістю своєю професійною діяльністю та передбачає: усвідомлення своїх спонукань до цієї діяльності – потреб і інтересів, ціннісних орієнтацій, мотивів діяльності, уявлень про свої соціальні ролі; оцінку своїх особистісних властивостей і якостей як майбутнього фахівця – професійних знань, умінь і навичок, професійно важливих якостей; регулювання на цій основі свого професійного становлення.

Розуміння інтегрованої сутності професійної компетентності дозволяє розглядати її на основі компетентнісного підходу як комплекс складових – компетентностей, що охоплюють всі сфери особистісних, професійних і суспільно ціннісних якостей і уможливають виконання певної діяльності на засадах високоефективної професіоналізації. Відома вчена А. Маркова на базі оцінки різних аспектів розвитку професіоналізму фахівця вирізняє такі основні види професійної компетентності, як:

– спеціальна (діяльнісна) професійна компетентність, що полягає в опануванні власне професійною діяльністю на досить високому рівні та містять

не тільки спеціальні знання, але й уміння застосувати їх на практиці; здатність проектувати свій подальший професійний розвиток;

– соціальна компетентність як соціальна відповідальність за результати своєї професійної праці, здатність до співробітництва, високий рівень професійної взаємодії та спілкування;

– особистісна компетентність як володіння прийомами особистісного самовираження та саморозвитку, протистояння професійній деформації;

– індивідуальна компетентність як володіння прийомами самореалізації та розвитку індивідуальності в рамках професії, здатність до індивідуального самозбереження, готовність до професійного росту [1].

Спираючись на дослідження В. Зазикіна, С. Максименка, А. Семенової у загальній структурі професійної компетентності можна виділити п'ять основних компонентів:

1) гностичний (когнітивний), що характеризує наявність необхідних професійних знань;

2) регулятивний, що дозволяє використовувати наявні знання для виконання власне професійних завдань;

3) рефлексивно-статусний, що на основі адекватної оцінки та самооцінки надає право діяти за рахунок визнання фахової авторитетності;

4) нормативний, що визначає сферу і коло професійних повноважень;

5) комунікативний, важливість якого зумовлена тим, що професійна діяльність завжди відбувається в умовах соціально-міжособистісного спілкування та взаємодії, саме тому компетентність виявляється, насамперед, у спілкуванні [3].

У складі професійної компетентності практичного психолога закладу освіти варто виокремити чотири компоненти:

мотиваційно-ціннісний – включає мотиви, установки, творчий вияв особистості психолога в професії; наявність оптимістичної зацікавленості в професійній діяльності;

функціонально-дієвий – виявляється у вигляді знань про способи психолого-педагогічної діяльності, необхідні для реалізації психотехнологій;

комунікативно-емоційний – містить психологічні вміння висловлювати думки, аргументувати й переконувати, передавати емоційну та раціональну інформацію, встановлювати міжособистісні зв'язки, узгоджувати діалогічні позиції, обирати оптимальний стиль спілкування в різних ситуаціях, організовувати і підтримувати діалог; емоційну компетентність ми розглядаємо як готовність і здатність фахівця гнучко керувати емоційними реакціями, як власними, так й інших людей, адекватно ситуаціям та умовам, що змінюються;

рефлексивно-аналітичний – полягає в умінні свідомо контролювати результати своєї діяльності та рівень власного розвитку й досягнень. Рефлексивний компонент є регулятором особистісних досягнень практичного психолога, пошуку особистісного змісту в спілкуванні з клієнтами, а також збудником самопізнання та професійного зростання [2].

Вказані характеристики професійної компетентності практичного психолога закладу освіти не можна розглядати ізольовано, оскільки вони мають інтегрований, цілісний та взаємозумовлений характер.

Отже, професійна компетентність практичного психолога закладу освіти – це не тільки знання, уміння та навички, наявність яких є обов'язковою за кваліфікаційними вимогами, вона також містить і особистісний компонент, що інтегрує певні якості особистості фахівця, системи соціально зумовлених і професійних алгоритмів дій та позицій, формуючи на основі принципів соціальної взаємодії здатність діяти самостійно і відповідально в умовах професіоналізованого соціуму.

Література

1. Маркова А. К. Психология профессионализма. М.: Международный гуманитарный фонд «Знание», 1996. 308 с.
2. Психология профессиональной деятельности: лекции «В помощь преподавателю» / под общ. ред. А. А. Деркача. М.: Изд-во РАГС, 2006. 342 с.
3. Семенова А. В. Розвиток професійної компетентності фахівців засобами парадигмального моделювання (інтерактивний тренінг): навч.-методич. посібник. Одеса: СВД Черкасов М. П., 2006. 130 с.